

Kodu = maalt.

Wälja annud

J. Jung.

Tartus, 1879.

Trükkitud S. Saakmanni tulu ja kirjabega.

Rodu-maalt Nr. 3.

Rootslaste

wäljarändamine Hiomaalt

aastal 1781,

ja

teiste Gestiimaal elawa Rootslaste loust

aastast 1345 kummi 1800.

Wälja annud

J. Jung.

Cartus, 1875.

Trükitud H. Laakmanni kulu ja kirjadega.

3. 1875. 1875.

1875. 1875.

1875. 1875.

1875. 1875.

1875. 1875.

1875. 1875.

1875. 1875.

1875. 1875.

1875. 1875.

1875. 1875.

Mõlemad wanad läkšiwad tuppä, keda üks põlew peerg waewalt walgustas. Lind tõi kõrwas seiswast lambrist ühe elewalge purju riide wälja, kattis sellega mustaks suitsunud toa lage ja pani tagumise tahmase seinä najale walged männa peerud püsti, kuna tema naine mõned noored männafesed nurfadesse ülesse jääbis, pilliroogudest Jõulu krooni üles riputas ja kabe, laest maha rippuwa kahearulise küünlajala pääle neli oma tehtud peenikest raswa küünalt põlema pani. Pärast seda, kui tema weel ühe okslise paku tulesse oi pannud, istus wana isa sooja ahju nurka, kus tema oma mu- resid unustama ja plaanisi tegema oli harjunud; ema aga wöttis lauudilt wana lauluraamatu, kelle seest ta homse pühapääwa epistlid ja ewangeeliumid ette luges. Siis langesiwad jälle mõlemad mõtetesse, mis endid wiimaks waikselt palweteks muutsiwad.

Warfi hakkas koer rõõmsaste haukuma ja sellepääle astus kawa oodetud poeg kindla sammudega tuppä. Tema priske ja sõbralik nägu oli walju tuule läbi tumedaks punastatud, ja pilad walged juuksed rippusiwad tuulest sasiut, laia kübara ääre alt wälja, tema habe oli täis lund ja jeä purasid ja ka tema lühike, pruun, jämedast talupoja riidest kuub oli üle ja üle paksu lumega katetud. Ommeti wälkus tema selge sinine film nii priskeste, ja tema näost paistis niisugune tõsine wanemate auustus wälja, et isal tõrelemine tema hilise wäljajäägi pärast suhu ära suri, nõnda et ta poja sõ- braliku teretust südamelikult: „Sumal õnnistagu sind (Su fin)!“ wastu wöttis. Ema tõusis waikselt ülesse, aitas pojäl jeätand kuue seljast maha kiskuda, tõi temale kobuse kuue kuuwa sukade ja pastaldega kätte ja kui- watas temal taja filmist ja juustest wet ära.

„Nüüd jutusta meile poeg,“ ütles ema, kui ta te- male pingi laua ääre oli pannud ja isi jälle oma ase- mele istunud, „mis sa täna oled kuulsnud ja näinud, ja mikspärast sa nii hilja wälja oled jäänud?“

„Oh armsad wanemad,“ hakkas Balzer rääkima, „kül on palju asju, mis meid nüüd kurvastavad ja pikemat läbirääkimist ja sügaramat järelemõtlemist tarwitavad. Wana Rõigi Looren, teie truu sõber ja naaber, on mind neid asju lähemalt tundma õpetanud. Kuida teie teate, on meie õigused juba ammust ajast mõisa härrade ja nende ammetnikude läbi rifutut. Oma ema, selle wana hää Eba Margareta surmast saadil on krahw Magnus Stenbof meie teenistust förgendanud, talupoegi äramüüinud ja kinkinud, ja meiega just nõnda teinud, kuida naabri herrad oma pärisorjade Geestlastega teewad. Et nüüd mitmekordsed kaebused ja palumised keiserliku ülema riigi kohtu juures selle wastu midagi ei ole awitanud, siis on kõik talupojad nõuks wõtnud, krahwile omad kohad ülesütelda, kui ta neile mitte paremat elu järge ei luba ja ennemine muial, kas Rootsimaal ehk Wenemaal asupaika otsida, kui weel kauemalt niisuguse waewaja al olla. Krahw wõttis selle üleskuulutuse wastu, ja nõnda pidi terve kogudus kewadil wäljarändama. Et aga riigi walitsus niisugust hulgalist'i inimeste lahtilaskmist mitte ilma kindla asemeta ei tahtnud lubada, siis tegi krahw kewade meiega ühe kontrahiti, mis järel meie weel kinni tulewa aasta Märtsi kuuni (1781) kõik teenistused wana wiisi lubasime teha ja ka oma kaebused tema wastu tagasi wõtsime. Sellewastu tunnistas tema meid kõiki priiks ja lubas kõik müüdnud ja kingitud talupojad lahti lunastada. Dmmeti oli tema selle kontrahiti sisse ühe punkti ülessewõtnud, nimelt, kas tema meid pärast Märtsi kuud 1781 weel seie jätab ehk mitte, ja et mõlemil jagudel luba on, kuus kuud enne seda ülesütelda. Meie olime kõik wäga rõõmsad selle lepingu üle, et meie isamaal oma elukohtasi ikka wõisime pidada, — kui korraga krahwi teender selsammal sügisel tuli ja meile täada andis, et meie kewadil kõik omast kohtadest wälja pidime minema. — Sa nüüd, kuhu poole

peame meie endid pöörma? See on see häda, mis nüüd kõiki walda suure mure ja kurbdusega täidab.“

„Praegu on küll üks raste aeg!“ vastas isa, kes tähele pannes nende sünduste jutustust päält oli kuulanud. „Ommeti puutub see meisse natuke vähäm, kui Rõigi talumeestesse. Meie üad on paraku omas weikeses külas kes juba enam kui 100 aasta eest omad õigused kaotanud, mis esialgul Kertla ja Rõigi talumeeste õigustega ühesugused olivad. Saadik, kes neid paberid Tallinna, kindral-kuberneeri kätte finnitujele pidi wiima, ei wõinud wastase tuule pärast mitte koha üle wee minna. Kõrtsis asus Hiini mõisa hopmanni Krefftingi pois tema juure; aja igawuse pärast laskis meie saadik ennast temast ahwatleda et ta temaga jooma hakkas; jääl laskis hopmanni pois õlle kruusifi ikka jälle uueste täita, nõnda et meie saadik wiimaks joobnud, sügawa unesse langes. Kui ta ülesärkas, oli tema kaasjoodik kus juudas läinud, ja ka temaga ühes meie õiguste paberid, mis saadikul ligi olivad; sestajast on pidant meie weikesed külad neidsammu sugust teenistuisi ennaste pääle wõtma, kui Gestlased. Sellepärast ei tulnud ka seesinane ülesütelus mitte ühes meie pääle, ja kui meie ka siiski oma kohtade pääle isi ei jää, siis ei mõtle ma ommetigi sellepääle, et ma teiste Rootslastega laia maailma pääle hulkuma lähän, waid tahan Kertla oma wenna juure minna, kes mulle minu lühikesse eluaja tarwis, mis mul weel elada on, oma maja pääwarjaks on pakkunud.“

„Sa tahad siis armas isa, ennast nõnda sellest kordusest lahutada, mis ennast muidu nii truuste ühtekokku on hoidnud?“ ütles Balzar walusalt liigutatut.

„Ikka on Rootslased kõik ühe eest seisnud, ja mina ei tahaks oma rahulise elu pärast ennast neist mitte lahutada!“

„Eõepärast“ vastas isa, „ei saaks ka mina oma wendi maha jätma, kui meie mitte mõlemad nii wanad ja nõdrad ei oleksime, ühe niisuguse täadmata ja tund-

mata reisi raskusid kanda. Pääle seda jäävad jo ka Kiriku mõisa Rootsi talupojad kõik rahuliste oma koh- tade pääle, kellele tänini nende wanad õigused osaks saanud, ja kellega illusaste ja inimlikult ümber käiakse.“

„Tahad sina meid siis nüüd maha jätta“ hüüdis ema, „kus meie wanaks ja nõdraks oleme jäänud ja üht awitajat ja muretsejat häda pärast tarvitame? Et sinu isa wend, kes ise kehv on, meid mitte ilma tasu- miseta enese juure wõtta ei wõi, tääd ja jo wäga hästi.“

Balzer jäi wait; tema nähti oma südame tundus- tega wõitlewat ja pisarad tungisiwad temal filmist wälja. Ommeti kinnitas ta ennast ja ütles tagasi rõhutatud õhkamisega: „Mis teie armsad wanemad soo- wite, tahan ma hää meelega teha.“

„Ma tään küll,“ ütles ema, „et sind weel üks teine side wana Tooreni maja ja sugukonna külge seob. Weikese Helja sinised silmakesed on sinu südant sidunud, ja kui minul ka meie wana sõbra tütre wastu midagi ei oleks, siis on ta ommeti alles üksna laps, ja mehele- miniku pääle põle weel ammugi mõtelda, isegi siis, kui wana rikas Tooren oma tütart niisuguse kehwa poisile, kui sina oled, peaks andma, mis ma waewalt usun. Tema on jo see kõige auusam mees walla sees ja kõige selle tüli hakkaja, mis neil mõisa härraga on, mis eest ta juba suured summad raha on ohwerdanud. Kust tema küll seda raha peaks wõtma? Mõnikord arwatakse üht tulist madu (strat) raha ja wilja koormaga ennast tema maja pääle maha lastma nähtut olewat, ja wana kiriku õppetaja Lithander olewat üksford tema majawaimu käest kaks tündert odre ära wõtnud ja päris omanikule tagasi saatnud.“

„Ole õige niisugustest halpustest wait!“ wastas isa järsku. „Tooreni isa ja wanaisa oliwad wanal hääl ajal hoolakad, kolkuhoidjad mehed, nende naised tulised majatallitajad ja nende sugufond ei olnud mitte wäga suur. Pääle seda ei wõi tema rikkus mitte wäga

suur olla, sest muidu ei hakkaks tema juba nüüd oma maja riistu ja elajaid ära müüma."

"Sellega teeb tema väga mõistlikult!" vastas Balzer. "Kui väljarändamine tuleb, siis saab ta hiljemalt tõeste vähem hinda oma varanduse eest, kui nüüd. Homme saame meie seda asja selgemalt kuulda, sest et meie talupojad õppetaja juures selle üle nõuu saavad pidama."

Isa tõusis ilma vastust andmata ülesse ja läks Balzeriga, kes üht suurt latert kandis, lauta, elajatele — kes ka oma Sõulu õhtut pidivad pühitsema — õlut ja leiba wiima. Balzer oli ühe lehma kella kaasa võtnud, et tema sellega mõistmata loomadele, kes ka keskööl põlvile peavad heitma — Jumala armu pidi kuulutama. Isa kinnitas maja ust ümberpiiratud ristidega, nõnda ka lauda uksti, aknaid ja kaewu, paha waimude pahategemise vastu, kes sellel pühäl võl isiaranis tegewad olemat.

Kui n'ad jälle tuppa astusiwad, oli ema Sõulukuldi laua pääle pannud; see oli üks suur, jämedast nisujahust tehtud leib, kelle külge seanina, ninasõrmete ja filmadega oli nikerdatut, ja kelle selja pääle wiis jutti weikeste nukakestega, mis harjulsid pidivad tähendama, olivad tehtut. Isa lõi senna pääle kaetut rätiku tagasi ja tegi selle leiva pääle kriidiga ka ühe ümberpiiratut risti. Istme pääle istudes ütles ta Balzerile: "Sa oled juba sagedaste näinud, mo poeg, kuidas meie igakord Sõululaupääwa õhtuks niisuguse leiva oleme teinud ja laua pääle pannud, aga alles Nääripääwal lõikama hakanud ja pühäl Kolmekuninga pääwal ja Wasilaõhtul söönud, mõnikord ka weel elajatele, kui need esimest korda karjamaale lähäwad, wiimsed raasukesed annud. Mitukorda oled sa minu käest selle väga wana pruugi tähenduse järele küsinud, aga alles hilja aja eest on meie õpetaja seda mulle seletanud, kui ma temale niisuguse nisuleiva ja tüki sealiba wiisin.

Tema ütles, et see üks wana wiis olla, mis ennast tänini weel Rootsi- ja Saksamaal ülespidanut. Wanal ajal töotasiwad — nõnda jutustas õpetaja — wanad pagana rahwas Suulipiühal, mis nende juures Määriwõi Uueaastapäaw oli, ühe küpsetatud orika pääl, mis ebajumala Freiale oli pühitsetut — ühe töotuse, ja nende mälestuseks saiwad kristlikul ajal needsinatsed sea näolised leiwad tehtut. Rootsimaal teeb seda weel iga maja peremees, et ta ühe sea ehk oina nahaga katetut puu paku pääle kät pannes wannub, et tema sel uuel aastal oma maja rahwale üks armastaja isa ja walitseja tahab olla, ja nõnda wannuwad kõik täiskaswanud inimesed tema järele, et nemad oma kohusid truuste tahawad täita."

Ena kutsujise pääle läksiwad mehed söömaajale, mis wana pruugi järele tangupudrust (julgrait) ja sea lihast oli walmistatut, kellele nemad tubliste pihta andsiwad, kui ta wärskle õllele, mis puukannuga laua pääl seis. Need muidu harilikud Jõuluõhtu mängid ja naljategemised tuppä toodut õlgede (halmleik) pääl, jäiwad siin üksikus talus, kus kedagi lapsi ei olnud, tegemata; ka oli näha, et niisugused lusti asjad selle kurwa ja tõeliku oleku sisse ei sündindki. Et tuba kõige hõ walgustatut pidi olema, pani ema kaks uut küünalt ühe kahearalise küünlajala (ljusring) pääle põlema ja lühikese õhtupalwe järel, mis isa käsiraamatust etteluges, läksiwad kõik hingusele.

II. Nõuupidamine.

Rahutuma une järele, mis muredest waawatut oli, tõusis ema Birita Jõulu esimesepüha homiku õige wara ülesse, tallitas oma elajaid, neile õnnistuse sõnadesga ristisi pääle tehjes ja suitsetas kõik oma maja kadakatega, et mitte nõijad sisse ei peaks pääsema, kes

halli emmise ehk musta kassi näol tuppa tungivat ja lahju tegewat. Dösjene pimedus sai praegu mahaminema kuu läbi aga wäha walgustatud, kui see sugukond juba waratse hommiku Sumalateenistusele (julotta) kirikusse läks, mis kellu 4 ajal ärapeeti. Tuul oli wagusaks jäänud ja maapind oli walge lumekattega kaetud, kelle wastupaistusel tuisatud teest wäha aga wõis aru saada. Kirik oli rohiliste männikestega fenaste ehitatud, kelle seest lühikejed raswaküünlad eledat hülgust wälja laotasiwad.

Sõbralikult naabrid teretades istusiwad nemad oma koha pääle ja ootasiwad paludes ja lugedes õpetaja tulekut. Ühendatud laul ja liht jutlus käis seda enam kuuljate südamest läbi, mida tõsisema meelega kõik kogudus ennast Sumala kotta oli kogunud. Pärast lõpetust astusiwad mõned wanemad talupojad oma hingekarjatse juure ja palusiwad teda, pärast pää Sumalateenistust nendega üht tunnikest ühe tõeliku asja pärast nõuupidada, mis tema ka neile häämeelega lubas.

Reespäewa ajal täitis ennast õpetaja maja ruumikas rahwatuba (sofn-stua) hulga inimestega; naised ja lapsed saiwad koju saadetud, ja üksnes Rootsi koguduse mehed jäiwad sinna ühtekokku. Õpetaja Karl Forsmann, kes alles wiie aastat omas ametis oli, aga oma rahwa usaldust juba suurel mōedul ära teeninud oli, astus nende sekka, teretas neid sõbralikult ja küsis nende soowi järele.

Sääl tõusis wana Tooren ülesse ja ütles: „Rõrgeste auustatud õppetaja härra! Teie täate kül, misjuguses kimbatuses ja kitsikuses meie nüüd elame, ja kuidas meid krahwi ülesüteluse läbi piinalise wäljarändamise häda sisse on lükatud, et meie oma wana kodumaad maha peame jätma. Kas ei wõiks teie meile kuidagi wiist nõuu anda? Kas ei peaksiwad meie wanad kirjade läbi finnitatud õigused meid nende uute wägiwalla tegude wastu mitte kaitsema?”

„Teie asemel kardan mina,“ vastas õppetaja, „et teie kirjad teid mitte kaitsma, ei saa, isäranis, et krahv mitte siin ei ole ja teie palumisest väga vähä näis lugupidawat. Kõigeesite aga katsugem läbi, misjugused teie nõudmised on ja kuidas teie seisus tänini mõisa härra vastu on olnud. Ehk ma küll alles lühikest aega siin olen, siis olen ma ommetigi selle saare wana- aja lugu, niipalju kui mul võimalik järele uurinud ja tahan seda teile tääda anda, mis mina sellest olen leidnud, ja see oleks ka väga häa, kui teie seda sinna juure lisaksite, mis teie ise oma isade täädustest olete kuulnud.“ Talumehed olivad kõik sellega rahul ja õpetaja hakkas nüüd jutustama:

„Arwata sel ajal, kui Issand meie Õnnistegija sündis, walitses Taanimaal üks kuningas, nimega Frooto, kes Gestimaale (Hestia) ühe walitseja pani, nimega Dag, kellest, kuidas arwatakse, meie saar oma nime (Saksakeele Dago) olemat saanud. Mitme saja aastade eest elaswad Gotlandi saare pääl (Rootsi rannas Baltia meres) Tielwaari ja Huitastierna kolm poega. Nende järeltulijad rohkendaswad endid, ja ühel suure nälja ajal wõeti nõuks, et kolmas jagu rahwast wälja pidiwad rändama. Selle üle heideti liisku, ja need, kelle pääle liisk langes, rändaswad wälja ja jäiwad kõige esite Daga iti*) saare pääle Aistlandi vastu elama, kuhu nemad ühe kantsi ehitaswad. Et nemad endid aga siingi ülespidada ei wõinud, siis läks see

*) See sõna wiis: Daga iti, Dags Heide wõi Thau- beide seletab seda weel praegu Saksakeeles pruugitawat nimet: Die Insel Dagden, Rootsi keele Dagö. Läänemaa Rootslased nimetawad seda Dae, Gestlased Hiimaa; hiio, hiie, iis on püha mets wõi metsasalk ehk warik, kus pagana ajal ohwerdati, kuhu kellegi elaja jalg ei tohtinud puutada ega ükski inimene üht oksa ära murda. Sellespärast on praegu weel rahwa suus see sõna, kui ta tahab mõnda hästi hoitud metsa, heinamaad wõi põldu nimetada: see on terve, kui üks iis.

Kolonii Düüna jõge mööda ülesse, ja läbi Wenemaa Kreekamaale. Sel ajal on ehk mõned Rootslased, kui teie asuisad seie järele jäänud, wõi on, kuidas üks wana jut kõneleb, Soomemaalt hiljemalt Rootslasi seie tulnud, kes oma maa meresõitjaid laewade hukkaminemiste juures pidiwad päästma ja neid riisuja Geestlaste eest kaitsma.

„Ka meie isad,“ ütles wana Tooren, „jutustawad Rootslaste seietulekust Soomemaalt. Need olewat olnud, kuidas ööldakse kolm Rootsi rüütelt, ja üks neist nimega Tooren, keda meie oma sugukonna asuisaks arwame. Nemad jäiwad sel ajal siin saare pääl elama, kus enne wäga wäha Geestlasi oli, sest et see saar kõik paksu metsaga täidetud oli, ja asutasiwad seie need kolm kihelkonda. Pühalepa kirik pidand efiti Kurja mäele ehitatud saama, aga kurat kiskunud ikka wösel maha, mis pääwal ehitatud. Säält tunti, et see koht mitte Jumala meele järele ei ole, siis rakendati kaks noort musta härga, mis ühel ajal oliwad sündinud ja weel mitte pruugitud ei olnud, ühe uue wanfre ette, pandi üks pailk senna pääle ja lasti neid minna, kuhu nad tahtsiwad. Ühes metsas jäiwad nad ühe lepa wastu seisma ja sinna kohta ehitati kirik, keda nüüd selle püha lepa järele Pühalepa *) kirikuks nimetati. Sellesamma wiisiga saiwad ka teised kirikud ehitatud.“ **)

„Sel ajal tahtis ka,“ lisas üks noor talupoeg Lars Dhanpärz sinna juure, „kurat Pühalepa kirikut ühe suure kiviaga ära purustada, mis weel praegu kirikuääe kõrwas seisab ja kelle sees kuradi küünite jäljed on.“

„Sige!“ hüüdis wana talupoeg Bläs Bro. „Kuradil oli sel ajal suur wõimus ja tahtis juba siit kunni

*) Ime kül, et Rootslased sel ajal Geestikeest rääkisiwad!
Wäljaandja.

**) Kunni 1627 oli Rõugi Keina kael. See nimi, keda Rootslased Raik wäljaräägiwad, tuleb wist Islandi sõnast reykt, suits, — Rootsi keele rõf.

Soomemaale tammi teha, mis tarvis ta suuri fiiva kofku oli wedanud. Aga tema põll kärises lõhki ja fiivid seisawad praegust Isapõlle (koha nimi) juures laiali, keda paganad nõnda nimmetasivad. Ka suure mehega (miski wana Tõll?) wõitlis tema ja ajas teda siit ära."

"Ei," ütles Lars, "suur mees Leigre, Saaremaalt wana Põlle *) wend wõitles kuradi ära ja sundis teda Rõppu (Rõigi abikirik) tagasi minema, kus see kabel seisis, keda õpetaja Kempe oli põlema pistnud, et temal mitte tahtmist ei olnud, ühel pühapäawal weel teist jutlust pidada."

"See ei ole mitte nõnda," parandas Lind Bjuur. "Kempe oli küll üks paha inimene; tema oli säääl abiõpetaja ja oli pääõpetaja proua salaja ärawiinud, sai aga Tallinnas kinniwõetut ja tema pää otsast maha raijutut. Dmmeti, kuidas sünnib see meie lou juure? Meie palume, jutustage õpetaja härra edasi!"

"Need asutajad Rootslased," rääkis õpetaja edasi, "saiwad Saksa ordumeistri käest loka, et nemad endid seie wõisiwad asutada ja saiwad priiks talupoegiks tunnistatud. Iga aasta pidiwad nemad, nõndasammuti kui Kertla Rootslased, orduwalitsejale Saaremaale Sooneborki kakskümmend Riia marka maksma, ja oliwad selle eest kõigist muist teenistusest priid. Kui Rootslased Hiitomaale ära oliwad wõitnud, kinnitas krahw Pontus De la Gardie neile uueste nende endised õigused, ja talupojad pidiwad need kakskümmend marka tuningliku Pohilepa (Pühalepa, nüüd Suuremõisa) mõisa pääle ära maksma."

"Sebastinast lubakirja," ütles Lind, "olen mina weel lapsepõlmes oma isa käes näinud. See oli üks nelja-

*) Wistist wana Tõll, selle iste Tõlliste mõisas Püha fibelkonnas olemad olnud, kuna tema jalad seitse wersta kaugele Tõlljala mõisa ulatanud, keda nüüd aga Rõlljalaks kutsutakse,

nurgaline pergamendi tüf, kelle nurlade külges sidumise paelad olivad. Ühe kaebduse pärast sai see kiri Talinna saadetut ja wija pidi seda ülema kohtu juure senikauaks maha jätma, kunni ta 6 hõrga kohtumaksuks sinna oli wiinud. Talupoegile oli see maks wäga suur, ja nõnda jäi see tunnistuse kiri Tallinnasse; meie aga saime ühe wiitungi selle wastu. *)

„Selle õiguse ja lubakirja sees,“ ütles õppetaja, „saiwad Rootsi talupojad priiks tunnistatut; ommeti pidiwad nemad, kuidas nad isi pakkunud olivad, lõikuse ajal heinu ja wilja aitama koristada, mis wastu nemad kõigest muust mõisa tööst lahti pidiwad olema. Alalise Rootslaste, Taanlaste ja Wenelaste sõdade läbi saiwad ka nende wanad õigused mitmele korrale rikutut.“

„Nende sõdade üle,“ ütles Tooren, „olen ma ka weel natuke oma wana isa käest kuulnud. Kui Rootslased Hiimaad ja Taanlased Saaremaad eneste al pidasiwad, tahtsiwad wiimsed ühel Uueaasta ööl, suure hulgaga üle jää Hiimaale riisuma tulla. Weike Rootslaste hulgate, kes lõunapoolist saare randa pidi walwama, oli sellest kuulda saanud ja oli nüüd suure hirmu sees, sest abi ei wõinud nõnda ruttu kufagilt saada. — Üks wanamees, kes üks tark (nõid) oli, trööstis neid ja ütles: „Homme saate teie hobusid ja mehi siin nägema! — Dösel tõusis üks hirmus torm, nõnda et jää ära sai purustatut ja homikul oli kõik see rand surnuid inimeisi ja hobusid täis. Taanlastest ei olnud ühte hinge eluga pääsnud.“

„Rootsi kuningas Rustahw Adolhw“ kõneles õpetaja jälle, „müüs selle Hiio saare wana sõaülema, krahw

*) Seefinane wiitung nende õiguste tunnistuste üle aastast 1584, kui ka ordumeistride kirjad, J. Wolthausen von Herse aastast 1470, ja W. Plettenberg aastast 1503, nõnda ka kuninglikud kirjad aastast 1601, 1620 ja 1701 on fiinitatut ära kirjades ja ümberkirjutustes praegu weel Rootsi talupoegade käes Kertlas.

Jakob De la Gardie'le ära, kes siin igapidi oma saafi rohkendada püüdis ja Sallinõmme soolakeedu koha, kui ka Hütiti klaasfabriku ehitas."

"Kas tema ei ole mitte," ütles Bläs Bro, "seesamma, keda Gestlased "laisk Jaak" nimetasivad. Tema olevad üksford enne sõalahengit sauna wihtlema läinud, ja kui teda ruttuste wälja tulla palutut, sest et waenlane kaela tulemas olnud, siis hakkanud tema ennast alles wihtlema ja wihaga keha nühtima. Kui ta siis wälja tulnud ja waenlaste suurt wäge näinud, wõtnud tema ühe padja, lõikanud selle lõhki ja lastnud suled kõik tuulde lennata. Tema waimude abiga muutnud iga sulg ennast üheks ratsameheks, ja warsti olnud waenlane põgenema löödut."

"Seesamma ta on," wastas õpetaja. "Tema pojalt Magnus Gabrielil oli pääle Hiimaa weel Muhu, Wormsi ja Noarootsi saared, üks suur jagu Saaremaast ja palju mõisaid Liwi-, Geesti- ja Rootsimaal. Et tema wäga sagedaste, kui riigi jaadik, Saksamaal ja Pariisis ülespidas, andis ta Hiimaa oma wenna Alfel Suulijuse kätte, kelle hopmann talupoegadele aegapidi niisammu sugusi maksust ja tegusi hakkas pääle panema, kuidas Gestlased neid juba kandma ja tegema pidiwad. Rootslased kaebasivad selle üle kuningale; ommeti ei saanud nende saadikud Urban ja Jürgen, sest et krahw ära oli reisinud, midagi otsust. Nende tagasituleku juures saiwad mõned kaebajad hopmanni Kressfingi käest nõnda peksa ja taguda, et nad werd seest wälja ajasivad; teised pidiwad metsa põgenema, kus nemad endid rohu juurtega pidiwad toitma, mis waewalt üks mõistmata loom sööb. Urban ja Jürgen saiwad wangi pandud; aga et sääl ligi 100 talupoega endid kogunud oliwad, et nemad neid wangist lahti tahtsivad päästa, haawas hopmann mitut talupoega mõdegaga, ja Urban ja Jürgen saiwad Suuremõisa wiidud. Talupoegade uue kaebtuse pääle sai see

asti Läänemaa ülema kohtu (Manngericht) kätte antud, kuhu hopymann jälle wastukaebduse sisse andis, kus ta wastupaneku, mässama kihutuse ja wägiwalla töö üle kaebas. Läänemaa ülemkohtus tunnistas õigeks, et need mõlemad saadikud oma ülemeelse ja wastupaneku pärast teiste üleannetumatele hirmuks ja ähwarduseks raudu saaksiwad pantud ja kuus nädalit Tallinnas kuningliku lossi pääl wangi töös peawad olema. — Ka siis, kui need mõisad kroonu kätte langesiwad ja jaotatud saiwad, ei saanud talupoegade elu mitte paremaks, ja kui nemad weel kuninga Kaarli XII. juures kirjutaja Stierneldi wastu kaebasiwad, anti küll kuninga poolest kindralkubernerile käsk, et neile õigust pidi tehtama. Kindralkuberner andis aga nende palwe pääle seda otsust, et see kuninglik kiri kaduma olewat läinud, ja et neil rahutumal aegul mitte võimalik ei olla, seda asja lähemalt läbikatsuda. Üks teine kaebdus kuninga juures jäi hoopis tähelepanemata. Pärast seda, kui Keiser Peeter I. seda maad ära oli wõitnud, sai see saar ülema merewalitsuse kohtu (Admiralität) poolt hopymannide läbi walitsatud. Keiseriina Eliisabet andis aastal 1755 krahwi A. J. De la Gardie tütrele, krahwina Eba Margareeta Stenbol'ile mõisad jälle tagasi; tema järel pärandas tema poeg Magnus Rörgejaare ja Rõigi mõisad, ja seesamma on praegu teie härra ja sundija."

"Kas ei peaks mitte sündsa olema," ütles Balzer alandlikult õpetajale, "kui meie endid weel ükskord kõrge Keiseriina Majesteti poole pööraksime, kelle hääsoowlik ja emalik muretsemine ka kõige wäheama alama üle ulatab?" "Eh," ütles Tooren sinna wahela, "peame meie weel ükskord krahwile kõik tänised tööd teha lubama ja teda paluma, et tema meid meie kontrahhti sees lubatud tingide al meie wana kohtade pääle jätaks?"

"Kumbki ei saaks teid awitama," ütles õpetaja lühikese järelemõllemise järel, "sest et krahwil awalikult see tahtmine on, teid wäljalükkata ja Gestlaste asemele

wõtta, mis tarmis temal ka sääduslik õigus käes on. Teie pole ka sestjaadif midagi teinud, mis üle krahw pahan datud wõiks olla. Üht nõuu tahan ma aga weel katsuda. See oli kuulda, et krahw Stenbof oma mõisat müüa tahtwat; mulle on ühe mehe nime nimetatud, kes sliin seda mõisat osta tahtwat. Kui see kaup, mis ma loodan, edasi lähäb, siis lepib see uus härra ehk sellega, et ta teid teie kontrakti järele 27. Webruarist s. 1780. (1780.) teie kohtade pääle jätab; mis wastu krahw Stenbof õmmeti midagi teha ei wõi. Ka krahw Stenbofise tahan ma lord firjutada, ja temale teie kurba lugu silma ette panna. Riiepa, kui ma ühe nende härrade käest wastust olen saanud, tahan ma seda teile täada anda. Kunni sinnamaale elage terwisega!"

Ehk talunikudel küll wähä lootust õpetaja katse kordamineku üle oli, siiski läksiwad nad õmmetigi pisut waigistatud südamega kodu ja pidiwad oma jõulustid, ei mitte harilikul wiisil mängu ja lustitustega, waid kurblikul wiisil tõeliku kõnede ja waga palwetega.

III. **Potemkin.**

Põhjamaa. päälhinas,*) toredaste ehitatud ja eledaste walgustatud Lauria palees oli hulk wõcraid kofku kogunud. Rohke auntutude ja hiilgawa mundritega härrad ja uhkete ehitatud naesterahwas seisiwad tropis lahfelt juttu ajades, wõi istusiwad kullaga ehitatud sammetist istmede (Divans) pääl. Robedad teenrid kullaga ääritud riides, kandsiwad hõbedast plaatide (Theebretter) pääl mitmejugusid litööri, limonaadisi ja külmetatud puuwilja mahla, teised jälle kawiaari (kalamarja pudru), juustu, suti kalu (Neunaugen), pirufid ja kookisi ümber, kuna pärisorjadest üks koor mängumehi pifa sarwede

*) Nõnda nimetataffe Peeterburgi linna.

(pasunate) pääl kõige ilusamaid rahwa laulu wiisfi ette mängiswad. Kordamööda laulsiwad Wene poisi-lesed ja tüdrukulesed oma eleda, terawa häältega naljakaid ja lustilisi rahwalaulusi; nõndasamma tantsisiwad sääl üks wangi wõetud Tserkessi naesterahwas omas imelikus koduriides ja üks Kalmuki naesterahwas ühe printsessi riides oma kodumaa tantsumi, kuna üks Meegri poistke ja üks weike Hiinlane mitmesuguste kargamiste ja gümnasti kunstidega koos olewat seltsi lustitada püüdisiwad, mis eest n'ad mõnda tüki subkrukooki meelehääks saiwad.

Et kül neid nalja ja ajawiidu mängusi palju oli, siiski nähti kõiki midagi isiraranis wotawad, sest et Majestät Keiseriina isi tänast õhtut siin oma wõerastuleku läbi olewad lubanud auustada.

Ommeti jäiwad mõned wahtima, kui üks pikk ilus mees, uhkes kindral-Feldmarschalli mundris sisse astus ja seltsi mõlemile poole sõbralikult teretas, siin ehk sääl mõne tärnidega wõi aumärkidega mehega paari sõna kõneles, ehk mõnda naesterahwast lühidelt teretas. See oli würst Gregor Aleksandrowitsh Potemkin, kes ühest alamast kaardiwäe lipukandjast suureks wägewaks ministriks ja Keiseriina nõuumeheks oli tõusnud. Tema oli ühest kehwest Poolaka sugukonnast, ja oli pärast seda, kui ta Smolenskis koolis olnud, Moskwa Uniwersiteti pääle studeerima läinud; aga et ta mitte korrapärast õpetuse tundides ei käinud, sai ta studentide hulgast wälja liikatud, mis pääle ta wäeteenistusesse läks. Sel ajal, millal Katariina II. auujärje pääle tõusis, oli tema esimene kes Keiseriinale truudust oli wandunud. Selle järel sai ta auu nimele sisse tõstatud ja aumärkidega ehitatud; ommeti tundis ta ennast aga seljataba jäetud olewad, mikspärast ta juba nõuu oli wõtnud, mungaks saada ja kloostriisse minna, kui Keiseriina teda Türgide wastu sõtta käskis minna ja hiljemalt keiserliku maja tallitusesse kutsus. Keiseriina

andis temale Saksamaa riigivürsti auunime ja säadis teda warsti, kui Feldmarschall'i, oma sõawägede ülemaks ja uueste wõidetud lõunapoolse maade kindral-kuberneriks. Tema hoolde saiwad siis need laiad ja wiljakad, aga harimata maad antud, teda ta pidi harida ja inimestega täita lastma. Praegu oli tema lühikese aja eest oma walitsuse kohast, kus tema täieste isi oma tahtmise järel walitses, Peeterburgi tagasi tulnud ja Keiseriina poolt auuga vastu wõetud.

Üks teender kuulutas Keiseriina tulekut. Potemkin ruttas Temale vastu ja saatis Teda kalli tekidega laetud trepiastmeid mööda ülesse, auufartlikult ootawa seltsi sekka. Keiserliku auuga, aga ühes südant wõitwa lahkusega teretas Tema kõiki wast tutwaid inimesi, ja hakkas warsti krahw Andreas Schuwalowi ja würst Wäsemski'ga Wenekeele tõeliku poliitika asjade üle rääkima, sellepääle täaduste Akadeemia presidentina würstina Daschkow'i ja Akadeemiku Euler'iga Saksa-keele täadusliku ja õpetliku lugude üle kõnelema, ja siis jälle rõõmsal tujul krahw Lanskoi ja preili Palianski'ga Prantsuskeele nobedat nalja juttu ajama. Meed, kes weel mitte enne suure Keisri Peetre I. suurt järeltulijat lähemalt ei olnud tunnud, imetellesiwad väga tema täaduste ja waimu rikkuse üle, mis ennast selle lõbusa ja waba jutuajamise sees ilmutas; sügaw walitsuse tundmine ja tarkus, tõelik täaduste wara ja woolaw naljakas kõne nähti selle isäraliku naesterahwa sees otsegu üksteise ette wõitu püüdwad. Ka majapere mehega kõneles Tema sõbralikult edespidiiste plaanide üle, mis alamate õnneks ja kosumiseks pidiwad ette wõetud saama, ja lahkus siis seltsist armuliku jumalaga jätmise ja väga rõõmsa meelega.

Wäga rahul uute keiserliku armu tunnistuste üle, läks Potemkin oma wõeraste hulga seast ühte kõrwalise kambri, kus tema mõned wanemad härrad, kes praegu oma kaartimängu oliwad lõpetanud, Champanja wiina klaas

side juures eest leidis. „Olge rõõmsast teretatud, Gregor Aleksandrowitsh!“ hüüdis üks kaunis passu kehaga, peenes, aga ziwiil riides*) wanakas härra, krahw Magnus Stenbof temale wastu. „Waewalt on meil aega, teid selle hiilgawa pidu pääl teretada. Istuge natuke meie juure! Teie wõite palju asjadest jutu ajada; teie tegudest Lõuna Wenemaal wõiks terwed raamatud täis täita.“ Naeratades, aga pmmetigi mitte ilma salaja pillufeta, mis tema näost wälja paistis, istus Potemkin ühe istme pääle maha, kui tema enne St. nbof'i ja teist härrasid, wana krahwi Ostermann'i, krahwi Peul von der Pahlen'i ja tema wäimeest Baron Ludwig Ungern-Sternberg'i toreda alandusega oli teretanud.

„Teil on õigus, wana sõber!“ hakkas Potemkin kõnelema, „kui teie ütlete, et neist sõdadeest palju jutustada wõiks. Kuudas on see maa Jumalast rohkesti õnnistatud! Wili kannab saekordse seemne, hein kasvab mehe kõrguse ja kui mitmesugused loomad ja kasulikud taimed weel sääl on! Ma olen seda maad kül kui üht tühja kõrbet eest leidnud, kus üle puieta lagendate üksnes sarjatjed ja rööwliste salgad edasi tagasi käiswad; aga see saab wististi Eedeni aia sarnatjeks saama, kui rahu oma õnnistusega sääl saab walitjema, et igaüks oma omanduse juures julge wõib olla. Kersoni linna asutusest saadik on Lõunamaale ja ka Wenemaal üks uus aeg tulnud. Majestät, meie keiserlik ema, kes wäga suurt hoolt oma suure riigi alamate õnne eest kannab, on seda ära tunnud, et neis harimata lagedates üks kallis warandus peidetud seisab, mis hoolsa ja mõistliku walitjuse harimise läbi kõige riigile äärmiselt kasu saab tooma. Ma ei seisu, hakkab nüüd juba paranema ja sa, rahwas, embid sinna asutama. Igast küljest, kül, Kreeta, ja Armeeniamalt, Korika-

*) Ziwilriie on see, mis mitte kroonulle wõi munder ei ole.

saarelt ja Saksamaalt woolawad kolonistid sinna, keda põllu sigidus, kiima häämus ja maksuta wabaus künne ja enam aastade pääle wälja awatellenud, nõnda ka usuwabaus, mis meie neile lubame. Wiiekünne aasta sees saab see maa niisammuti rahwast täis olema, kui Moskwa ja Kiewi kubermangud.*) Ma tarwitan alati seda parajat aega, kui ma kusagilt uusi kolonistid sinna maale asutuseks wõin saada. Andke mulle aga inimesi, siis peate seda tõeste nägema, et minu lootused mitte põhjata ei ole.“

Ruttu ütles krahw Stenbof sellepääle, kellel äkitselt üks mõtte läbi pää täis: „Mina tiaksin kül üht abi, misga meie mõlemad aidatud wõiksime saada. Minu mõisa pääl elawad üks hulk Rootslasi; muidu hääd ja usinad inimesed, kes oma põllutööd ja kalapüüki wäga hästi mõistawad ja kasulikult edasi ajawad, aga isimeelsed ja jonnakad, kas wõta wõi jäta. Mis üks niisugune Rootslase pää (svenskt hue) kord ette on wõtnud, sest ta enam ei tagane. Need inimesed ütlewad endil wanad priiuse kirjad olewad, ja et mina neist midagi tähele ei pane, on nemad mulle oma kaebduse läbi ülema riigi kohtu juures kõiksugusti pahandusi teinud. Seesinane kaebdus on kül maha löödud, aga kes seisab mul selle eest, et n'ad mitte jälle iga filmapill uueste kaebama ei lähä. Sellepärast olen ma kõigi oma talunikudele tulewaks Märtsiks ülesütelnud. Tä-nini ei nähta neid weel sugugi äramineku tarwis endid liigutawat, ja wägise neid wälja ajada, enne kui neil muial weel mitte kindlat aset täada ei ole, ei ole ka mitte nalja asi. Need oleksiwad inimesed, kes Lõuna Wenemaale wäga kõlbaksiwad.“

Potemkin mõtles lühikeste aja järele; siis hüüdis ta tuliselt: „See pakumine ei ole mitte paha! Aga mis

*) Wale puhas! Jääl on praegu weel tühja maad kül-
lalt, kus keegi tont weel ei ela! Wäljaandja.

t'e siis oma mõisadega tahate tegema hakkata, kui teil sugugi töö-inimest ei ole?"

"See on minu mure, würst!" vastas Stenbof. "Mina ostan Gestlast ja asutan neid oma maade pääle, ja tahan üht jagu talunifude wäljadest mõisa põlluks teha. Suure mõisal on weiksed põllud ja palju inimesi, nõnda, et üks mees, kes tööle lähäb, enesele weel ühe saadiku seltsimeheks wõtab, kellega ta fordamööda torupilli puhub. Need põllud on uuemal ajal kül suurendatud; aga sest saadik, kui minu õnnis ema iga talunifule, kes tunnistuse läbi töeks wõis teha, et ta ka wiie kopiku eest wiina oli ostanud, — ühe teopäewa kinkis, on seesugune kerge töö-wiis armsaks saanud. Minu juures peawad nemad aga jälle tööd tegema õppima, selle tarwis on mul hääd waljud hõpmannid!"

"Kui palju inimesi wõite teie mulle siis anda?" küsis würst hoolega.

"Neid saab kül üle tuhande olema, terve ja tugew rahwas, keda ma teile wäga odawaste ära annan."

"Kuidas nii? Nõuate teie weel maksu? Kui ma neid ostma pean, siis ostan ma parem Wenelast ehk asutan wangisi sinna elama, mis läbi mul ommeti kaugema wedamise kulu ei ole."

"Noh, wäga kallid ei saa kaup mitte olema," lepitab Stenbof. "Teie teate würst, et ma juba mõni aeg nii õnnetumalt kaartisi mängin, kui ma enne õnnelik olin, — wanadus ei ole naesterahwa meelest ka enam nii armas, kui noorus. Weel eile olen ma würsti Wäsemkile ühe summa kaotanud, keda ma sel filmapiigul mitte maksta ei wõi. Täna mõtlesin ma seda kahju jälle hääks teha, aga krahw Ostermann on mul wiimse rubla taskust wälja mänginud. Kui teie neid wõlgasi tasute, siis arwitate teie mind ühest suurest kimbatusest. Teie ja rikka Wenemaale on need kulud üks tühi asi, mis nende kõrbede harimise läbi lühikese ajaga rohkeste tasutud saawad."

Potemkin lubas selle asja üle nõuu pidada ja tõttas võeraste seltsi juure. Krahw Stenbof oli aga väga oma ettevõttega rahul, ja läks ka warsti ära, kui ta enne oma mängi seltsimehega weel lühidelt mõne sõna oli kõnelnud ja õnneliku wõitjat oma maksu nõudmise pärast würosti juure juhatanud.

IV. Müüf.

Seesinane kõne würost Potemkin'i ja krahw Stenbof'i wahel ei olnud mitte ilmaasjata olnud. Juba wähä nädalaid hiljemalt finnitab Keiseriina, et Rootslased Lõuna Wenemaale pidiwad minema; würost maksis oma sõbra kaartimängu wõlad, mis ommeti suuremad oliwad, kui ta seda oli arwanud, ja säädis, et see uus kolonii üht parajat ja kõlbawat eluaseta oma uues elukohas pidi saama. Aga weel üks teine tähtis asi oli würosti ja krahwi kõne pääle ette tulnud. Baron Ludwig Ungern-Sternberg oli seda juttu õhtul küll waiki päält kuulanud; teisel hommikul läks ta aga krahw Stenbof'i juure ja küsis, kas ta mitte ei tahaks oma mõisat kas inimestega, ehk ilma inimesteta ära müüa. Et Stenbof talunifusi Potemkin'ile juba oli pakkunud, siis wõis aga üksi maadest jutt olla, ja neid ära anda, näitis ta seda enam walmis olewad, sest et ta jaolt sagedaste raha hädas oli, ja jaolt, et ta seda põlgamise wäärt rahwa äraajamist hää meelega uue omaniku pääle lootis weeretada. Muidugi oli Baron walmis, maailma kohtumõistmisesse trotsides selga pöörma, kui see tema tegu peaks julgema oma kohtu ette wõtta, sest et temal sääduslik õigus käes oli, keda sel ajal kuidagi wiisi kõrwale ei wõinud lükkata.

Dtto Ludwig Reinhold Baron Ungern-Sternberg oli Gestimaa Landraadi Reinhold Gustaw Baron Ungern-Sternbergi teine poeg. Seesamma Gustaw Ungern-Sternberg oli sel ajal Ungru, Crastwere ja

Kuuste mõisade päris omanik *), seda wendade koguduse asutaja krahw Binzendorf ja tema saadikud elawa usule oliwad äratanud, ja kes ka omas koduses elus ja sugukonna sees Sumala sõna elu juhinööbriks püüdis panna ja oma lapsi kindlas puhtuses ja maenitjuses kaswatada. Isiaraliku armastusega wöttis tema kõige noorem poeg Kristian Renatus oma waga ema Kristiine õpetusi ja wendade koguduse pruukisi wastu; Ludwigi südame pääle ei mõjunud need asjad midagi, waid tema oli mitmes tükis neile otse wastu, mis tema äkilise ja tujukä meele läbi mitmetpidi pahandust lõi, isiaranis, et wanemad tema waga ja walfset wenda armastasiwad, mis tema südant kadedusega täitis. Sja lastis kõik omad lapsed Herrnhuti koolis Nieski's kaswatada, kus ka Ludwig õpides hästi edasi jõudis ja wiimaks Leipzigi linna Uniuersiteedi pääle studeerima läks. Siin ühendas ta ennast isiaranis Stanislaus Pontatowskiiga, kes pärast Poola kuningaks sai, — ja reisis pärast seda mõne aja Euroopa maal ümber, astus Hollandimaal sõateenistusse, sõitis kord Madeira saarele ja pidas tagastulles ennast pikema aja Inglismaal ülewel, kus elaw kauplemine ja priid asutused wäga tema meele järel oliwad. Säält läks tema Warsawi linna, kus tema oma kuningliku sõbra juures auuga wastu sai wõetud ja kammerhärä auu sisse tõstetud. Umberreisimisest tüdind, oli ta Wenemaale tagasi tulnud ja oma maamehe ja koolisõbra, krahw Magnus Stenbof'i läbi põhjamaa päälinnas ülemas seltsides ja paikades tuttawaks tehtud. Oma ilusa näo ja kaswu läbi, mis tugewa terwise ja wäga lange jõunga ühendatud oli, kui ka oma peene feltsliku ja täädusliku hariduse läbi, peeti temast warst igal pool lugu. Tõeste oleksiwad tema täädused ja tarkused, tema hallkaja loomus ja ka kõige riigi ammeti-

*) Ungru mõis on Aidalu, Graßwerc Kanepi ja Kuuste Kambja kihelkonnas.

meestega ümberkäit, teda tähtsa riigi auuametitesse tõstnud; aga teina armastas oma abielus kui ka oma laste seltsis üht vaikist elu, mis teda rahutumast keiserliku maja elist eemale tõmbas, kunni ta viimaks oma kodumaale tagasi hakkas hirmustama. Hiio saar, mis temale juba lapse põlvest saadil tuttav oli, näis temale maal kõige parajam ja rahuliseim koht olevad, kus tema ka oma warandust tähtsalt wõis kaswatada. Sääal ei olnud mitte üksi hääd põllusaagid ja kala-püügid, waid seda enam oliwad sääal wäga sagedad laewade hukkaminekud hääd kasu toojad, mis tormide läbi iga aasta sääal kaldal purustati ja selle läbi suuremalt jaolt mõisa omaniku pärast jääwad*). Wanast ajast ja weel tänini on Hiiomaa kaldad, nimelt Nekmann'i kalju selg, mis Kõrgesaare mõisast kolm penikoormat eemal on, kus pääl wana jutu järele üks weewaim musta koera näol laewamehi juure abwaldawat, — lõpmata õnnetuste läbi kuulsad olnud. Ka Andrese mäe-pääle ehitatud tule-torni walgus ei wõinud neid õnnetusi mitte ikka ära kaitsta.

Juba 27. Webruaril 1781 tegi üks kauba kontrakt seda Baroni Hitosaare kolmandama jao peremeheks, Weel selle kauplemise ajal oli õpetaja Forsmann niihästi krahwile kui ka Ungern-Sternbergile palwekirja kirjutanud ja neile õiete elawalt talunikude häda silma ette pannud ja neid palunud, et nemad oma ülesütelust tagasi wõtassiwad; aga kumbki neist ei wõtnud sedagi waewaks, et n'ad temale oleksiwad wastustki annud. Siis kirjutas ta jälle 1159 Nooisi taluniku nimel ühe palwekirja keiserliku ülema kohtu kätte, et neile weel kuus kuud aega antaks, kunni nemad endile uut eluasjet otsiksiwad**). Nemad ei oleksiwad seda mitte uskunud, seletassiwad nemad — et krahw Stenbol seda kon-

*) Neist laewa hukkatustest üks teineford laiemalt.

**) Wana Gupel arwab kül, et need Rootslased selle mõisa müügi läbi oma kohtade pääle waigale jäänud, kuida seda tema „topographische Nachrichten von Liv- und Ehland“

trahiti punkti nii halastamata waljusega ual täita püüaks, sest et nemad ommeti tänini kõik nõutud maksud ja teenistused on täitnud. Kui tema aga ikka selle kontrahiti punkti järele jätmata täitmist peaks nõudma, siis peaksivad rahwas oma imewate lastega sel külmal ajal otsa saama.

Ülem kohus andis 23. Webruaril seda käsku, et neid inimesi mitte häda sisse ei tohi lükata, ja et teised inimesed nende läbi ei tohi waematud saada. Wast ühel ajal sai aga Hafenrichter Baron Staklberg kindral-kuberneeri käest käsu, et kui Rootsi talunikud Rõrgesaare mõisa all mitte Märtsikuu esimeste päewade sees omast majadest wälja ei ole läinud, siis neid ilma armuta sõameeste wäega taga sundida, mis tarwis temale Kagsani kirasfeeride kommandu käepärast saab antud. Ülema kohtu käsu järele sai see sundus niipalju wähenatud, et Hafenrichtrele uus käsk sai, et kui talunikud just awalikult wastu peaksivad panema ja praeguse mõisa omanifuga maade pidamise pärast kuidagi wiisi kokku ei lepi, et nendega siis mitte wäga waljuste ümber ei pea käidama. Kiriku õpetaja palwe pääle lubas Baron Ungern-Sternberg rahul olla, kui talunikud oma lubamise järele kõik maksud ja teenistused truuste täidawad. Ommeti nõudis tema, et need kõige kõwemad ja wastasemad nende seast omast majadest wälja pidivad minema, — ja see oli üks niisugune tingimine, mis talunikud mitte wastu ei wõtnud, nõnda, et ülesütelus ikka kindlaks jäi.

V. Otsus.

Ühel pühapäewa hommikul enne Jumala teenistust tuli üks saadik rutuste Rõigi kiriku mõisa ja andis ühe

1782 III. Band pag. 579. sees näha on; oli tema töö enne rahwa ärawiimist lõpetatud, wõi ei ole see täädus mitte tema tõrnu ulatanud? — Wäljaandja.

suure kohtuliku või ammetliku kirja õpetaja kätte, keda see warssi lahti tegi. Nähtawalt selle sihimuse üle ehmatand, pani ta õhtades paberi käest kõrwale ja käis inõtetes mööda tuba edasi ja tagasi. Pärast jutlust nõudis tema Rootsi majaisad oma majasse nõuupidamisele, kuhu warssi kõik tõelikus waikusel ehk tasa juttu ajades õpetaja täadaandust kuulma olivad kogunud. Õpetaja astus, suur kiri käes, nende sekka ja ütles: „Teie olete, armsad sõbrad, kuulnud, et meie palwed teie härra juures ilmaasjata on olnud, et teid mitte äraminema ei pea sunnitama, ennego teie endile üht edespidist elu aset olete leidnud. Nüüd on aga meie Keiserlik Majestät oma armu ja tarkusega teile üht elupaika oma riigi kõige wiljakamas kohas kätte juhutanud. Kui nüüd sinna minekuga küll palju raskust ja waewa saab olema, siis loodan ma ommeti Jumala pääle, et teie säääl üht hädä aset saate leidma. Kuulge siis nüüd auukartusega meie Keiserliku emä kätstu!“

Ta tegi paberi lahti ja luges: „Et Meie Oma tahtmist ja luba, Kõrgesaare mõisa Rootsi talunikude asutuseks Lõuna Wenemaa kubermangu anname, kes oma wabadust, mis nemad wana ordumeistrite ja Rootsi walitsuse käest kirjade ja tunnistuste läbi saanud, tänini on ülespidanud, keda ka nende praegune härra, Landraat krahw Stenbof tõeks tunnistab, selle tähenduslega, et nende wahel tehtud kontrahtilik termin Webruari kuuga s. a. ära lõpeb, ja et nemad temä maa pääält ära peawad minema, — siis käsime Meie neid Rootslasi, selle hulka kuni tuhat meeste ja naeste hingesi olewad — Uue Wenemaa kubermangu kroonu maade pääle asutada, ja neid kroonu kolonistide hulka säälatse sääduse järele ülesse wõtta. Sedasinast Meie armu peab Talinna kubermangu kantsleil nimetatud talunikudele kuulutama, neid ühe kirja pääle ülesse wõtma, ja neile niisuguse asutamise kasu selgeste täada andma ja kinnitama, ja et Meie kõige selle täitmiseks Meie Uue

Benemaa kindral-kuberneeri, würist Potemki't oleme kinnitanud, kes neile nende asupaigad kasuliku kroonu maade pääl kätte saab juhatama ja kinnitama, ja tõit, mis neil sissesäädmiseks tarwis, kätte muretsema."

St. Peterburgis, 8. Märtsil 1781.

Katariina.

„Mõne minuti sügawa waikuse järele tõusis wana Tooren ülesse ja ütles liigutatud häälega: „Kül on see raske, armsast kodumaast, oma haritud põldudest ja tuttawast randadest lahkuda, ja Sumala koda oma jutluse ja lauluga, ristimise ja püha õhtusöömaajaga, usuõpetuse ja laulatusega maha jätta. Aga nüüd ei wõi meie enam midagi muud teha, sest Keiseriina käsk peab täidetud saama.“

„Noh, kui see teile nõnda raske on, kodumaad maha jätta,“ küsis õpetaja, „miks ei wõtnud teie siis weel wiimisel tunnil mitte Baroni pakkumist wastu?“

„Õpetaja härra,“ ütles Lars Börjer, Tooreni wäimees, „lubage mulle selle küsimise pääle wastust anda. — Palju wanemaid mehi wõiwad seda aega weel wäga hästi mäletada, kus neile oma õiguste järele tehti ja wäga arwa selle üle kaebdust tuli. Dnn ja rahu walitsesiwad sel ajal kõige meie walla sees. Mõisa töö sai rõõmuga tehtud, ja, meie tegime enam weel, kui meie kohus oli, mis eest meid söõgi ja joogiga jabutadi ja kinnitati, nõnda, et lõikusepühad üleüldiseks rõõmu päiwiks saiwad, mis pääle wanad ja noored suure rõõmuga ootsiwad. Et aga krahw Stenbof meid mitte üksi raske teo ja maksudega ei waewanud ja üht jagu meie ülespidamisest ära wõtkis, see on, lubja põletamist ära keelas, waid ka meid prii Rootsi rahwast müüma ja wahetama hakkas, mis pääle meie kaebdused tema wastu ilma kuulmata jäiwad, siis asus niisuguse ülekohtu pärast üks sügaw umbusaldus meie südamesse. Kui nüüd meie praegune härra, keda meie weel mitte ei tunne, meile meie nõudmised lubaks, ja meie endid jälle nende wana

tingimiste pääle temaga ühendassime, ei wõiks meie teda siiski uskuda. Nimmelt on see üks ülelohtune nõudmine, et wastasemad mehed wallast wälja peakjirad aetud saama; sest nende hulka saakjivad jo otse kõif need arwatud, kes tänini meie eest on seisnud ja meie asju mehe wiisi tallitanud. Wõetakse meie hulgast nüüd mõistlikumad ja hakkajamad ära, kes meie õigusi tunnawad ja meie eest seisawad, siis olekime meie kui üks karjatseta lamba fari, mis iga ülelohtu ja kasupüüde kätte ära on antud. Sellepärast tahame parem, — enne kui meie siin raske töö, nuhtluste, nälja ja pärisorja põlwe läbi täieste otsa saame — kõif ühes wälja rändada, kuhu meid meie suur Keiseriina armust saadab, kus meie isienda ja oma laste, kui ka oma Keiseriina eest tööd teha ja Sumalat paluda tahame. Ilka tahame meie oma Keiseriinale truud alamad olla ja jääda, aga mitte oma priiust ära müüa!”

Binewa tähempandusega oliwad talunikud seda kõnet päält kuulanud ja oliwad kõif kindlusega tema sõnade poolt. Balzer ei wõinud oma soowi mitte maha rõhuda, wäljarändajaid nende pika ja kardetawa reisi päält saatma minna.

Spetaja aga ütles: „Kui see siis üksford mitte teisiti ei wõi olla, siis walmistage endid Sumala nimel ärareisi pääle. Esand, kes Abraami on ühe maa sisse saatnud, seda ta mitte ei tunnud, saab teile ka oma ingli läsitama, ja teie juhataja ja nõuuandja olema. Elage terwisega ja ärge kartke mitte!”

Sügawalt liigutatud jätsiwad talunikud oma truu hingekarjatse Sumalaga, ja läksiwad, südamed rasket muret täis, wagusi oma majadesse.

VI. Ettewalmistus.

Pärast seda, kui see julge otsus oli wõetud, tundsiwad Rootslased alles, mis sugused raskused sellega

tulemas olivad. Ikka ja ikka jälle olivad nemad enne arvanud, et see mitte nii kaugele ei saaks tulema, sest et ülemvalitsus neid nende tänise elukohtade ja õiguste juures saaks kaitsema, ehk et mõisa härra neile järele saaks andma. Nüüd, kus suurem jagu küll oleks walmis olnud, täieste järele andma ja kõige raskemaid tingimisi pääle wõtma, — nüüd oli juba väga hilja. Keiserlik käsk oli üksford antud ja seda ei wõinud keegi enam tagasi wõtta. Ka pidiwad nemad ses üht isäraliku armu tundma, et neile riigi kõige wiljakama koha pääle eluasemed anti. Aga ükski ei tunnud seda maad, ükski ei olnud enne Wenemaad näinud, ja imelikud kuulnud jutud ajasiwad neile hirmu wärinad pääle.

Pääle selle tuli weel see küsimine, mis nemad omast omandusest ligiwõtta tohtsiwad. Maa jäi muidugi uue mõisa härrale; omad majad olivad nemad ist ehitanud, aga jellest materiaalist, mis härra maa pääl leitud ehk kaswanud oli, sellepärast wõisiwad nemad aga waewalt oma töö eest tasumist nõuda. Aga kes oleks tahtnud neile ka seda kõige vähämat tasuda? Pääle mõisa härra ei olnud kedagi muud ostjat, sest et keegi tema plaanisi ei tunnud. Ja mis tarwis pidi tema seda maksma, mis muidugi ilma maksuta tema kätte langes. Tuuleweskid saiwad üksi waidlemata nende omanduseks tunnistatud, aga neile maksjete ka kahelksa weskile eest 55 rubla 10 kop., ühe wesiweskile eest 3 rbl., kahe lubjaahju eest 4 rubla panku. Mõnedel oli weel wõlgasi maksta, mis nemad omast omandusest pidiwad tasuma; aga kus olivad ostjad, kes hinda oleksiwad annud? sellepärast pidiwad n'ad iga hinna eest midagi ära andma, mis neile pakuti, ja nõnda ei wõinud säält mitte palju kasu sisse tulla. Et kontrahiti järele mõisa maksjud terve aasta eest maksta ja hooned hääs seisuses ära anda olivad, nõnda ka kesapõllud seemnega külwatud mahajääma pidiwad, siis oli Baronil weel üks tähtsa summa nõuda. Sinna juure tuliwad weel teo-

päewad, mis ärareisimise ajast kunni Märtsi kunni 1782 puudustiwad, keda tema 11 adramaa eest nõudis ja iga adramaa päält 114 rubla 60 kop. rehkendas. Et ta küll seda maksu rigi kassa läest nõudis, sest et kroonu edespidi neist wäljarändajatest kasu saawad, siiski nõudis ta weel üht jagu talunikude läest. Sellepärast pidiwad nemad weel üht suurt jagu omast liikuwast warandusest tühja hinna eest ära andma. Oma muude asjade hulkas müüsiwad nemad 200 karjalooma 213 rubla 60 kop. eest, 12 kitse 2 rubla 40 kop. eest, 1 hobune 5 rubla eest, 1 alasi haamre lõõtsaga 2 rubla 50 kop. eest, 1 LW ülge pekki 50 kop. eest, 4 ülgenahka 40 kop. eest, 2 tündert silku 20 rubla eest, 77 küninart willast riidet 8 rubla 78 kop. eest; kalapüügi riistad, paadid, lõied, ankrud ja muud asjad saiwad naabri Gestrilastele üsna muidu ära antud. Ribeda walguga pidiwad naesed omad hõbedast kaelakeed ja pandled ära andma; nad müüsiwad kirjud rätikud, halja keedega wõõsid, nahku, linastriiet ja triibulist willastriiet, soola, wilja ja tangu, muist Kertla, muist Rõppu ja Reinasse, ja ka Rõigi kirikumõisa talunikudele. Sääli juures läks aga mõisa tegu, kunni wiimse tunnini, ilma wahetpidamata edasi; põllud, keda nad wõeraste kätte pidiwad jätma, pidiwad nemad weel künDMA ja külma, heina tegema, metsast puid raijuma ja mõisa ehk tuletorni juure wedama. Et küll nädalite kaupa midagi uut täadust ärareisist ei tulnud, oliwad ommeti lõif sellele kasu pääle walmis, mis neid igaweste oma kodumaast pidi lahutama. — Kui üks unenägija käis Balzer ümber; tema hing ja meel nähti oma truu lapsepõlwe sõbrade ja oma armsa Heljaga, keda kurbdus temale weel isäranis armsaks tegi, otsegu wõerale maale läinud olewad, ja enam kui iial, tundis ta ennast nüüd wana Tooren'i sugukonna külge seotud. Ommeti oli tema oma wanematele üks wäga sõnakuulelik poeg, kes mitte nende tahtmise wastu ei

pannud, ja jäi ilma nurisemata ja omast walust sõnalausumata, ehk küll murtud südamega, oma armsaist sõbrust maha. **VII. Reis.**

Gommikul 16. Suulil 1781 nähti ühe suure laewa purjud keiserliku Wene lipuga Hiimaa silma piiril merepinnalt ülesse tõuswad, kellele palju weolaewu järel tuliwad. Sinna ja tänna keerutades, tuliwad nad pikamisi ja uhkeste kalda ligi ja lastsiwad endid wiimaks Kertla sadamasse ankrusse. Üks paat sai wälja lastud, keda 12 tugewat madrust maale sõudsiwad. Kertla talunikud oliwad endid sadama silla pääle kogunud, kui paat sinna jõudis ja üks pikk, uhkes mündres mees wälja astus, kes talunikuhi lahkeste teretas ja oma adjutandi läbi, kes Saksa ja Rootsi keelt kõneles, nendega juttu ojas. Üks ratsa saadik sai warsti Rootsi õpetaja juure läkitatud, kelle järel ta isi ka warji sinna läks, kus õpetaja teda kõige talunikega juba wotas. Lühikese kõne järele, misga ta ennast würist Potemki saadiku, woberst Sinelnikowi tunnistas olewad, kelle kätte Rootslaste ärawiik oli antud, — palus õpetaja teda, et ta weel niipalju arga lubaks, äraminejatele lahkumise Sumala teenistüft pidada, mis woberst hääd meelega lubas. Ka tema isi läks tungil täidetud firikusse ja wõttis nähtawa liigutusega Sumala teenistuseft osa. Sultuse ajal pidi õpetaja koguduse nutu läbi sagedaste wait jääma ja lõpelaul sai wäewalt otsani ära lauldud. Pühapäewal enne seda otiwad kõik täiskaswanud inimesed endid püha õhtusöömaaajaga kinnitanud ja truuste kõige häda ja waewa kannatuse pääle endid ühendanud. Lõpuks õnnistas õpetaja neid weel selle suure ja raske reisi pääle, ja jättis oma pihilapsi südameliku osawõttega Sumalaga, keda tema isiaranis

Tooren'i ja Wessinglag'i hoole alla andis, keda talunikud isi endale juhatajaks olivad walitsenud, kuna tema waimulikku muret ja hoolekandmist koguduse hinge õnnistuse eest tänise kōstri ja koolmeistri Rootus Mathas Magnuse kätte andis, ja weel oma Rootsikeele piiblite, lauluraamatute ja katekismuste tagawara nende kätte wälja jagas.

Waitselt ja kurwalt läksiwad talunikud wiimist korda weel oma majadesse, pakksiwad oma wiimise waranduse kōkku, jättsiwad naabritega Sumalaga ja saattsiwad omad eestseisjad ka mõisa härrat jumalaga jätma, kes neile sõbralikult kuulutas, et kõik nende wõlad tema poolt neile kingitud olewad, ja laskis neid õnnistuse soowidega minna. Teisel hommikul õige wara nähti üht pikka wanakrite rida ja jala kätteid, kõik raskete koormatud, liiwast teed mööda läbi metsa Kertla poole minewat. Ühe weikse kingu pääl tee ääres nähti üks hull wäiksest puust ristikest olewad, kelle tähendust kōster oobersti küsimise pääle seletas: „Palju aastade eest puutus siin kohal üks Gesti ja üks Rootsi pulma rong üksteise wastu, ja et ükski eest kōrwakei tahtnud minna, tõusis nende wahel werine wõitlus, kus mõlemad peigmehed, kes sel ajal mõekasi kandtsiwad, endid wastastiku läbi pisttsiwad. Nemad saiwad seie mahamaetud ja nende pääle see kungas tehtud, kelle pääle igauks, kes esimest korda seda teed käib, ühe wäikse ristikest pistab. Tõeste nähti ka kõiki lapsi ja mõningaid naest selle kingu juure minewad, ja üht walmis peetud ristikest teiste wahel istutatwad. Wastu lõunat jõudtsiwad nemad Kertlasse, kus talunikud neid söömaaja ja jahutawa joogiga finnitatsiwad.

Pärast seda, kui nemad weel ükskord ükskaawalt läbiwaadatud saiwad, kus juures wäljarändajaid 1207 hinge leiti olewad, hakkati neid laewa wiima. Nende warandused, wanakrite ja hobustega, saiwad weolaewade pääle pandud, ja inimesed suuremalt jaolt sõjalaewa

pääle, mis tee kauguse pärast kunni hommikuni kestis. Hommiku tõmmati ankrud ülesse, aga wastane tuul teelis sõitu. Mere pääl harjunud kalapüüdjal oli see sõit üsna meele pärast, aga naesed ja lapsed jäiwad mere haigusesse, mis neile kitsa ruumi pärast seda enam waewa tegi. Wastu õhtut jäi tuul wagasemaks ja ilm läks paremaks; selge päike walgustas oma kuldse paistega kergelt liiguwaid lainid ja uhke iluga kiikusiwad laewad täis puhutud purjudega oma reisi otsa poole. Et küll weel mõnigi märja filmadega oma mahajäetud kodumaa poole waatis, mis juba kaugele õhtu poole lainetesse langes, siis tuli uus elu julgus ommeti jälle nende südametesse, kui nad Osmussaare tuletorni, ette tulewaid saarest, Baltiski uusi majasid ja Bakersaarte metsasi nägiwad; kõik need uued asjad töiwad tuhat küsimist, sõaraliku õpetust ja jutustust ette, ja wastu õhtut seisid Tallinna mere lahe oma imeliku kalju kallastega, uhke linna tornidega ja haljawa Katariintaali puiestikuga nende imestawa silme ees. Sõasadamad saiwad ankrud sisse lastud, ja ooberst läks linna, oma kaitsetawate edasi saatmist muretsema.

Teisel päewal saiwad reisiijate kraamid ja asjad maale toodud, hobused warju alla wiidud ja ka täiskaswanud inimestele lubatud, linna waatamas käia. Õhtul tuliwad nemad laewa tagasi, ja kolmandamal hommikul õige wara hakkasiwad nemad Tallinnast minema, kust nemad üle Tartu, Pihkwa ja Nowgorodi, Wenemaa wana päänlinna, Moskwasse tahtsiwad minna.

Uma reisi ja edassaatmise kergituseks saiwad nemad ühe awaliku lubakirja, keda nemad iga mõisa piiri pääl mõisa härrale ette pidiwad näitama ja edassaatmise abi paluma. Siis saaks neile — kuidagi võlgi — igaüks walmis olema abi andma, kelle wastu nemad aga alandlikud, wagusad ja mõistlikud pidiwad olema, et nende üle mitte kaebdusi ei tuleks, sest et süüdlased wäga tõwaste karistatud saaksiwad. Ommeti oli reisiijatel

mitmesuguste ja paljude häda ja waewadega wõitlemist, isäranis, kui nemad selle tundmata maa sisse jõudsiwad, kus ükski nende keelt ei mõistnud ja kus mitte mõisahärrad ega talunikud neid awitada ei tahtnud. Kül leidsiwad nemad ka siin ja sääl hää südamega ja heldeid inimesi, aga suuremalt jaolt kartsiwad kōit wallad, et nemad niisuguse hulga inimeste läbimineku läbi waewatud saaksiwad, kellele nemad forterit, toidust ja weolohussid pidiwad andma, mis eest na'd ülearu suurt hinda pärisiwad. Kül oli neile ooberst Sinelnikow, kui ta neist Pihkwas ära lahkus, ühe kapteini saatjaks ligi annud, kes aga neist wäga wähe hoolis ja kellel ka päälegi täit luba ei olnud, hädalisi tarwitusi kätte saata. Et hobused mitte täieste söödud ei saanud, jäiwad nad nõrgaks, kui nemad mudase ja teeta metsade läbi Nowgorodi ümber endile teed pidiwad tegema; mõned suriwad sinna paika ja ülejäänudele sai seda enam koormat pääle pantud. Ka naeste ja laste hulka tuliwad selle harjumata raske teekonna läbi haigused, ja enam kui kahe kuu pärast jõudsiwad nemad alles, wäsinud ja waewatud, Moskwasse. Siin wõtsiwad nende usulised, isäranis Saksja koguduse õpetaja, neid wastu, wiisiwad haiged hospitalitesse ja terwed aelwi majadesse, kus nemad jaolt ise oma kulu pääl, jaolt riigiwalitsuse ettelainu ja iga usu inimeste aruandide läbi endid ülespidasiwad, kunni neil edasimineel jälle võimalik oli. See waewalt lõpetatud sõda, kus nimelt Krimmi Tatarite Khan, Shagin Girei, ennast Wene ülemawalit suse alla pidi heitma, läks Türklaste kihutuse pääle jälle uueste põlema. Mahmet Girei, üks Khani sugulane, tõstis mässamise lipu ülesse, tunnistas et tema nõrk onupoeg walitsejaks kõlbmata olla ja sundis teda Wenelaste juure põgenema. Tatarlaste rööwli hulgad hullusiwad uueste lagedad maad läbi ja tegiwad neid jälle täieste paljaks kõrbeks. See täädus sundis wäljärändajaid oma edasiminekut weel pikemale wiivitama,

mis neile ka lubati, kunni ajad rahulisemaks ja nende haiged terveks saanud. Alles Beebruari kuus 1782, kui ilusad kewadi ilmad kõiki wälja ahwaldasiwad, ja Tatarlased kindral de Balmain'i läbi Krimmi tagasi löödud oliwad, hakkasiwad meie rändajad jälle Tuula ja Kurski poole minema. Enam kui 200 wäljarändajat oliwad reisi raskuste all ära surnud, mõnigi hobune langenud ja wankred rikkunud. Häda pärast oliwad palju oma asju ja warandust pidant ära müüma; ligi wõetud toiduse wara oli ammugi ära söödud ja suured koormad aegapidi kofku sulanud; ommeti ei olnud waestel weoloomadel sellegipärast midagi kergitust, sest et juba mitmed mehed enam oma jalge pääl ei jõudnud käia; siiski pidi weel hobuste koormat kergitatama ja lapsi ja maja riistu seljas kantama. Pehme wiljaka maa pind oli nõnda niiskusega weelaks läinud, et ratad selle wäga waeselt tehtud tee pääl kunni rummuni sisse wajasiwad. Et kül igal Neljapäewal ja Pühapäewal puhati, ei olnud siiski sagedaste wõimalik, päewas enam ära käia, kui kümme wersta. Wana Tooren pani kül kõige raskustele wastu, enam kui mõni noorem mees; ta trööstis kaebajaid ja kurwastajaid, jagas söögi ja jooki nõrkadele ja pidas igal pool õiget korda ja säädust üleweel. Ka oma enese asutuse tarwis ligi wõetud häda kopikaid ei hoidnud ta mitte tagasi, kus ta waeste ja nõdrade kergituseks midagi teha wõis.

Igal puhkamise päewal pidas koster kodumaa wiisil järel jumalateenistust, kus ta neile õpetajast kingitud jutluse raamatust ette luges ja kõige kogudusega ühe laulu laulis. Ka hommikul ja õhtul kuuldi mitmelt poolt waga laulu häälesti helisema, kellega üksitud perekonnad, kui nad mitte wäga nõrgastatud ei olnud, oma südamid ja hingesi juhatafiwad.

Ühel külmal ja segasel Märtsikuu päewa õhtul oliwad reisiwad praegu õma wõkorterit lausa taewa all,

ühe laia lageduse pääl hakanud ülesfäädma, kui wali hommiku-lõuna tuul aegapidi hirmsaks tormiks tõusis, kuidagi nemad seda veel iial ei olnud näinud. Pime ja must taewas nähti oma hirmutusi täie mõeduga wärisewa maa üle wälja walada tahtwad, peenike wihm, rahe ja lumetuisf wahetasiwad üksteisega, ja warsti oli kõik ühe niisuguse tuisukeeru sisse maetud, et kõige lähemat asja enam ei wõinud näha ega tunda. Wankred seisiwad liikumata ülepää lume sees; mõned oliwad ümberlükatud ja mõnedel riide kated ja kummikesed päält ära kistud; palju pimeduse sees kuuldi mürisewa tuulehoogude wahel naeste ja laste hädakisa, koerte wingumist ja walju meeste hüüdmist, kes waewalt üksteisega kõnelda wõisiwad, ja siin ja sääl mõnda wankert ülesse tõsta püüdsiwad, ehk mõnda ära hirmunud hobust, kes, üle kõrwade mõne kraawi sisse oli waonud, wälja kistusiwad, wõi mõnda hädaldajat perekonda, kes wiimse-päewa kartuses oliwad, trööstisiwad.

See hirmus öö läks wiimaks palju hirmu, kaebduse ja palwete all mööda, ja uus päew walgustas üht kurwa pilti. Torm ei olnud veel mitte mäsksamast järele jäänud, waid kihutas kerget lund järgeste wastu pilwi ülesse; wankred oliwad ümberringi laia maantee päält metja läinud; palju oliwad purustatud, ümberlükatud ja lume sisse maetud; naeste rätikutest ja meeste kübarast oliwad palju jäljetumaks kadunud; pääle seda oli üks terve koorm kõige wankrega kadunud, keda alles pitka otsimise järel kaugelt üles leiti. Terve päew läks mööda, enne kui reisijate rong jälle kõlbawa korra pääle oli säetud; kui aga edasi taheti minna, oli sulaw lumi maantee nõnda soppa auguks muutnud, et hobused kõige suurema waewaga ja wäga pikkamisi edasi wõisiwad minna.

Ühel ilusal Aprilli kuu päewal tõusis õhtu poolt üks sinine piire reisijate silma, ja suure Dnjeperi jõe

selged laine wõud tuletasiwad wäljarändajatele maha jäänud kodumaa merd meele. Uueste asutatud Sekateri-
noslawi linna kohal pidiwad nemad Potemkin'i käsju
järele, — et see koht läbilükkajate Tatarlaste rööwli
karjade pärast mitte julge ei olnud, — jaolt laewadega
kunni Kersoni wiidama, kuhu nad nii kaua pidiwad
jääma, kunni neile juhata tud eluasemed selgemalt finnita-
tud ja kätte antud saawad. Kümme suurt palkidest tehtud
parwe wõtsiwad naesi ja lapsi, haigid ja nõrku ja kõiki
nende tarwituse asju pääle, kuna teised wanritega maan-
teed edasi läksiwad, kellele üks selts Kasakaid warjusk-
ligi oli antud. Õnnelikult jõudsiwad laewad uue asu-
tatud Kersoni linna; natuke hiljemalt tuliwad maad
mööda reisi ajal ka õnnelikult järele, ehk nad tee pääl
kül sagedaste möödaminejaist rööwlide salkadest oliwad
hirmutatud saanud. Sää l ei dsiwad nemad jaolt linna
majades, ja jaolt telkide all wälja pääl ja omas wan-
rites pääwarju. Nende ülespidamise eest oli kindral-
kuberneeri käsju pääle wõimalikult muretsjetud.

Suba mõne päewa järel läks üks maamöödja oh-
witser mitme teiste ammetnikudega ja Rootslaste eest-
seisjatega uut elukohta wälja otsima. Newad walit-
sesiwad Dnjeperi jõe ääres ühe koha, kus jõe sees
üks suur saar rohke heina ja pillirooga täiskaswanud
oli, mis 70 wersta Kersonist ja 20 wersta Berislawist
kaugel oli, kuhu neile 12,000 tessätiini (ligi 2 ruutpeni-
koormat) maad kätte sai antud. Ehituse puid majade
katuste tarwis saiwad nemad lähidalt Kafowski puu-
turult, muist kingitud ja muist selle tingimise pääle
antud, et nemad seda kümne aasta pärast pidiwad ära
maksma; seina kiwe pidiwad nemad aga isi ligidast
lubjakivi mäest murdma.

Kõik selle terve suwe oli see kolonii kui üks sippelga
peša fibedaste töös. Jõuetumad, kes weel ei jõudnud
tööd teha, jäiwad weel mõneks kuuks Kersoni linna,

kus nende eest ilufaste hoolt kanneti, kunni nende omak-
sed neid ära võiswad wiia. Hädapärast oliwad mõned
majad ja küünid üles ehitatud, kus esiotsa kõik pää-
warju leidsiwad. Kalarikas jõgi andis neile rohket
toidust, mikspärast paatide ehitus kalapüügi riistade
ja wõrkude tegemine, kõige esimene töö oli, kus ka nae-
sed ja lapsed abis oliwad. Wastu talwet oliwad kõik
perekonnad, kunni mõnedeni, kes Kersonis aset leidnud,
sisse asjutatud, ja kui neid üle loeti, leiti neid 904
hinge olewad, kes nüüd omast wanast kodumaast lahu-
tatud, siin tühjas kõrbes wähetawa juhtumiste all oma
üksikut elu, mis sagedaste häda ja hirmu täis oli, ela-
siwad. Wäe õpetaja S. A. Groppeuse nõuande pääle,
kes würst Potemkin'i rügementis oli, ja Wiborgi linna
juures sündinud, — ehitasiwad nemad juba esimesel
aastal ühe ruumika palvemaja, kus sees tema neile
mitu kuud Rootsi keele jumalateenistust pidas ja püha
saakramentisi wälja jagas.

Ommeiti tuliwad pea raskeid hädaaajad. Reisi wae-
wad ja raskeid majade ehituste tööd tulise kuumase päi-
lese all ja wäga jaheda õhtutel, nõnda ka harjumata
ja sagedaste napid toidused ja muud puudused tõi-
wad haigust, mis wäga palju igaweste magama pani-
wad. Täreltulewal aastal ajas kätt häda weel kõige
suuremaks, nõnda, et enam pool wäljarändajatest hauda
langes. Wõllu äparduse aastad ja üks lord Tatarlaste
riisumine tegiwad neid pea üsna paljaks, mis mitmeid
ümberseiswa kohtades tööd ja leiba sundis otsima.
Harkowi Saksa koguduse õpetaja, kes mõne aasta pä-
rast seda koloniit waatamas läis, kus ta laste ristmist
kinnitas ja paarilaulatust tallitas, leidis asujate kogu
juba alla 300 hinge kokkusulanud olewad. Et selle
tühjamaa asutused mitte jälle ei pidand kaduma mi-
nema, tahtis würst Potemkin weel wäljarändajaid Mi-
norka saarelt ja Kreekamaalt, Rootslastele antud koha
pääle asutada; ommeiti tõusiwad selle järel nii suured

segadused, et tema katoliiklasi kaugemale hommi ku poole pidi asutama, ja Rootslasi oma koha pääle, keda sest saadik „Wana-Rootsi küla“ nimetati, oma õnne ja õnnetuse hooleks jättis.

VIII. Sõateenistus.

Nõndasamma wähä, kui wäljarändajad omast kodu- maast inidagi weel kuulsiwad, nii wähä saiwad ka mahajääjad omaist wäljarändanud sõbrust täädust, sest et nemad wast keegi kirjutada ei mõistnud, ja et neil pääle seba oma elumajade ehituste ja raske ilmadega väga palju tegemist ja wõitlemist oli. Üks ainus kord oli õpetaja Ciropuus õpetaja Forsmann'ile Hiioomaale kirjutanud, et tema endised koguduse lapsed endile eluaseme oliwad leidnud. Forsmann'i wastus ei saanud aga mitte tema kätte, miikspärast ka seegi kirjawahetus magama jäi.

Wähä aastade järel oli Rõrgesaare mõisa oma uue omaniku tegewuse läbi hoopis teist nägu saanud. Rootslaste mahajäetud põllud anti Gesticlaste kätte, kes kõigist kohtadest ennast sinna kogusiwad; need saiwad ühe jao sest saagist enestele ja muist maid hariti mõisa sulastega. Ehk küll Baroni nõudmised kroonu käest, wäljarändajate eest kahjutasutuseks, tühja jäiwad, siis sai ta Rõigi mõisa wiljaka põldude läbi oma kahju warsti tasutud, ja õnnelikud laewade hukkatused awitasiwad tema warandust nõnda kaswatada, et ta Pontus Stenbofi käest Suuremõisa wõis sisse wahetada, ja kroonu käest Bartsi mõisa ja Kertla ära osta, mis läbi Hiio- saare juurem jagu tema kätte sai.

Wana Lind Bjuur oli oma armastatud Meelsde küla maha jätnud ja Kertla oma wenna juure läinud, kellele tema Balzer'iga nõuu ja töõga abiiks oli. Dmmeti

näris kurvastus wana truu sõbrade lahutuse pärast tema südame kallal, ja ehk kül wend tema wastu iga pidi lahke oli, siiski ei tunnud ta ennast iial oma kodu olemad. Pääle selle oli ta ennast ühe raske töö juures natuke ära külmetanud, mis teda haige woodisse wiskas, kust ta enam iial ülesse ei tõusnud. Kaks aastat pärast seda mattis Balzer ka oma armsa ema maha ja oli nüüd üsna üksipäini järele jäänud. Et tema naabrid teda kül armastasiwad ja auustasiwad, siiski ei wõtnud tema noore rahwa rõõmust ega lustist midagi osa, sest tema südame mälestuses elasiwad kodumaa, tema armastatud wanemad ja tema kallid Helja mõetmata kaugel Lõunamaal. Selle pääle tuli jenna maale nekruti wõtmine, ja et liisk tema pääle langes, astus ta rõõmuga sõameeste ridadesse, kes sel ajal Potemkin'i ja Suwoorow'i all kadumata kuulsust endile teenisiwad. Lõuna Wenemaal, kuhu teda oli saadetud, wõttis tema Fofschani ja Ninniki weristes lahingites 11. Septembril 1789 osa, oli igapidi tuline ja walmis, ja sai oma auususe pärast Major Baron Kooseni teendriks walitsetud. Oma truuduse pärast sai tema oma hõrra meelest wäga armsaks, kes temaga sagebaste Krootsi keele pääl juttu ajas, mis temal (Majoril) oma kodumaalt — Noarootsist Haapsalu ligidalt — tuttav oli.

Sõda wenis pikale; keisri Joosepi surm sundis Austraaliast Türglastega üksi rahu tegema, aga Katariina ja Potemkin ajasiwad üksnes auuwäärt rahutingimiste pärast seda sõda edasi. Suwoorow oli ühe äramõtle mata julge teo läbi terwet Euroopa maad imestama pannud, sest et tema ilma kindla käsuta, ehk kül Potemkin'i lubaga, 2. Detsembril 1789, ütlemata kange Ismaili kindluse pääle hakkas, kus 40,000 Türglast wastu seisiwad, ja seda kahepäewase imeliku wahwuse ja wapruse läbi ära wõitis. Mis sest kindluse wäest walju wastupaneku juures weel ei olnud langenud, sai wangi wõetud, kuid aga üks ainus Türglane olemat

säält findlusest ärapääsnud, kes oma Sultanile seda kurba täadust on wõinud wiia.

Balzer, kelle lühikese aja eest saadud haaw alles waewalt oli paranenud, — oli oma härra lubaga julge Majori Rekljadow'iga priitahlikult jälle tule ette läinud, ja oli esimene, kes pajonetti abiga waenliku müüri pääle ronis, sest et redelisi mitte nii palju ei olnud. Ta sai müüri pääl kolmest Türglasest üheforraga ümberpiiratud ja oleks sinna paika jäänud, kui mitte üks truu seltsimees ühte waenlast ei oleks maha lasknud ja kahte teist põgenema ajanud. Dmmeti oli ta ühe raske mõega hoobi pahema päälmise käewarresse saanud, ja püüdis ennast ilmaaegu weel püüsti hoida ja wõitlusest ja wõidust osa wõtta, kust rohket saaki loota oli. Werejooksust nõrgastatud, langes ta sinna minestusesse maha. Tema sõawennad kandsiwad teda ühe tühja maja sisse, kus tema mitmede oma õnnetuma seltsimeestega edespidist abi pidi ootama jääma.

Pärast werewalamise lõpetust, kus 23,000 Türglast ja 4000 Wenelast oliwad langenud, otsis Baron Koosen oma truui teendri ülesse, muretses tema tarwituste eest ja lubas teda, — sest et ta sõa teenistuses kõlbmata, ja sõda seks korraks lõpetatud oli — kodumaale tagasi minna, ehk ühte Uue-Wenemaa linna ennast elama asuda. Balzer walitses küll kodumaa minekut, pidi aga enne senniks ühte rahuliku kohta paigale jääma, kuni ta täieste terweks pidi saama. Et järeltulewail päiwil üks hull wangistatud waenlasti ja haawatud sõamehi sügawamale riigi sisse wiidi, siis asus tema nendega ka ühes minema.

IX. Täadmata rööm.

Ühel selgel Januarikuu päewal, aastal 1791 seisis wana Tooren wana Rootsi külas oma onni ufje ees.

Tema oli veel tubli; ommeti olivad wiimse aastade mured ja kaswaw wanadus sügawad fortsud tema pruuniks põlenud ja julge näo pääle tõmmanud. Tema filma ees seisis see lage koht, kelle keskel nende wäike kirikute oli ja kelle ümber kolonistide majakesed seisiwad, igaüks wäikse aiakesega ümberpiiratud, kus mitmesugused wõjud, noored aprikoosi-, kirsi- ja pinnipuud elurahwa hoolust ja muretsust üles näitawad. Kolonistid olivad esimeste aastade õnnetuste järele endid ligimale üksteise juure elama ajutanud ja suurema hoole ja rohkeema täadusega selle maa haridust edasi ajanud, mis mitme hää lõikusega nende tööd juba oli tasunud. Tulewiku lootused ja ootused olivad rõõmsaks läinud, ja ligitulew maksupriiuse aja lõpeots ei teinud neile mitte hirmu.

Tooren'i filmad seisiwad ühe eemalt tulewa wanke rongi pääl, mis külmanud, ja siin ja sääl lumega tuisatud kõrbe tee pääl pikkamisi ligemale tuli. Üks tugew unterohwitser käis kõige ees; see tuli Tooren'i juure ja andis täada, et wiis hawatud sõameest siin külas pääwarju otsiwad, kunni nemad terweks saawad. Tooren, kes ikka veel küla päämees (länksman, crapoera) oli, wastas Bene keele niihästi kui mõistis, et nemad kül, kui maksupriid kolonistit, ka wäemeeste forteriandmisest wabad oledad, ommeti pidawad tema seda inimliku kohuseks, haawatutele ja haigetele wõimaliku tarwilist abi anda. Ruttu hüüdis tema ühe naabri enese juure ja käskis walmis jääda, mis wastu wõtmiseks tarwis oli. Warsti pidas esimene wanter tema oma ukse ees finni, ja Balzer'i kahwatand ja waewatud nägu, mis paksu suure habemega kaetud oli, nähti temalt kustuma filmaga kui abi paluwad. Tooren, kes maksude ja awaliku teenistuste jagamise juures alati hää eesmärgiga ees käis, aitas teda wantri päält maha ja wiis koha oma tuppa. Selle pääle muretses tema haigele rahu ja kergitust, kes külmuse ja pika, konariku tee pörutuse läbi hoopis

nõdraks oli saanud, mis eest haige teda puudulise Wene keele pääl tänas. Pea 24 tundi kestis selle sõamehe surma sarnane uni, siis alles ärkas ta kui uueste kinnitatud omast unest üles ja waatas imekspannes lambris enese ümber, mis temal imelikul wiisil kui tuttav näis olewad. Weikse punaste raamidega nelja ruuduga akna läbi wõis ta lahkeste õue näha; toas seisaw woodi, kirjufootud teki ja sinisetriibulise padjadega, raamatute lauudi, söömalaud, madal õletool, pink suure paksu abju kõrwas, kõik näitsiwad temale imelikul wiisil Wene rahwa wiisidest hoopis teist wiisi olewad.

Üks noor tüdruk astus tasa sisse, haige olekut järele waatama. Just kui unenäus kuulas Balzer neid sõbralikusi Wene keele, aga häbelikult wäljaräägitud küsimise sõnu, ilma, et ta selle pääle seda vähemat oleks wõinud wastata, sest tema waim oli ennast hoopis kodumaa minewiku mälestusesse paelutand. Haige terawa silmawaate ja waitoleku läbi nagu ehmatatud, pööris tütarlaps enese ümber, kes kül wõis karta, et haaw ta õnnetuma haige mõistust wõis seganud olla, ja hakkas akna all ja lambris midagi tasaselt säädma ja tallitama.

Kui ühe wälgu löögiga oli Balzer'i filma ees nüüd kõik selgeks saanud, — see ei wõinud mitte teisite olla, tema oli Kõikis oma isaliku sõbra Looren'i tutawas majas; sääl seisis jo laudil tuttav suur Piibliraamat kuld pää tähtedega ja Lauluraamat päälkirjaga: Swenskt Psalmbok, sääl oli see sinise äärega joogi fruus, keda ühe hukka läinud laewa kaptein emale lahke ülespidamise eest oli kinninud. Ja tema tallitaja — see oli jo Helja isi, muidugi suurem ja tugewam, aga ka palju ilusam! Ararääkimata rõõmuca hüüdis ta ema keelel: „On see unenägu wõi ilmsi? Nään ma sind jälle, minu Helja?“ Helja pööris enese ruttu ümber; see hääl oli temale tuttav ja armas, need emakeele sõnad pidiwad ühest tutwast suust tulema, — ja silmapilgul

nende selge, siniste filmade sisse waadates, tundis ta, et see kahwatand näoga haige tema noore põlwe sõber Balzer oli. Walju imestuse hüüdega hakkab tema oma kalli maamehe ümbert kaela kinni; temal oli kui oleks see aeg jälle tagasi tulnud, kus ta kui kaskstõistkümnne aastane tüdrukute tema kõrwal oli istunud ja tema sõbraliku kõnesid kuulanud; ta tundis ennast isi jälle otsegu oma kodumaal ja isakodu olemad.

„Aga Sumala pärast,“ ütles Balzer, „kuidas olen mina teie juure saanud? Olen ma nüüd juba Hiomaal ja olete teie sinna tagasi pöörnud?“

Wana Tooren, kes praegu sisse astus, ei annud enam aega tütrele wastata, sest et tema nüüd ka oma wõerast tundis; ta teretas teda südamelikult ja jutustas temale möödaläinud aastade juhtumisi. Wene unterohwitseri käest oli ta tääda saanud, et Baron Roosen, kes Rootslaste asupaika tundis ja isigi oma truu teendre armastusest täädis, teda kellegi parema hoole alla ei uskunud anda, kui üksnes tema oma maa inimeste kätte; sellepärast olemad ta teda, ilma temale sellest sõna lausumata, sinna ja otsekohe külawanema Tooren'i juure saatnud.

Sällenägemise rõõm, rahu, truu awitus ja hää toidus kinnitasiwad warsti Balzeri jõudu, ja et ta kül eluaja pahema käewarres nõrkust tundis, siis wõis ta ommeti kõigist kolonistide maja- kui ka põllutöödest osawõtta. Isiranis tegew ja õnnelik oli tema kalapiiügiga; ja nõnda kui uus elu, nõnda nähti ka uus õnnistus temaga wana Tooren'i majasse tulnud olemad. Nende jõuuford kaswis nähtawalt, ja kui sügisel kirikuõpetaja Harkowist sinna tuli, oli laulatuse rahwa hulka ka üks õnnelik paar, Balzer ja Helja. Wanaduse poole jõudja Tooren andis oma wäimehe kätte kõik oma maja ja põllu tallituse mure, ja kõige koguduse nõuu pääle ka küla pääwanema ameti, ja elasiwad kaua rahulikult ja õnnelikult oma uue kodumaal. Weel praegu õn-

nistawad nende lapsed ja lastelapsed tänulikult nende mälestust.

Dmasti wanasti kodumaast ei kuulnud nemad midagi enam, ja ka need wäähad perekonnad, kes weel Rõigi Kirikumõisa küllasse oliwad jäänud, unustasiwad warsti ära, et nemad ükskord ühe suure, õitswa Rootsi kogu-duse liikmed oliwad olnud, ja harjusiwad suurema ja o Gestlaste hullkas ka seda põlatud Gestli keelt kõnelema. Müüd on Rõigis kui ka Kertlas Rootsi keele jutlused ja laste õpetused ammugi ära kadunud, sest et nende talu-nikud 1810 suuremalt jaolt omad kohad sääl maha jättsiwad ja Wormsi, Noarootsi (Nuffö) ja Haapsalusse wälja rändasiwad; üksnes mõne perekondades on weel Rootsi keel ja raamatud pruugitawad. *) Mõne põlwe järel saawad siin wistist wiimsed Rootslaste jäljed kadunud olema, kuna nende sugu inimesed Lõuna Wenemaal endid tänini puhtad ja segamata on hoidnud. Otsegu kalamees, kes Bineeta **) rujukude üle waikselt sõudes üksnes tumedalt neid wanu elumajasid ja uulit-said mere põhjas näha wõib, kus sees ükskord tegew elu liikus, nõnda saab ka waewalt saea aasta pärast rändaja jalg wiimse Rootslaste haudade üle sääl saa-rel käima ja wast imeksypannes seda Gestirahwa lainete

*) Ma olen imeksypannes Haapsalu turul Rootsi taluni-kust oma turu kaubaga näinud, kus nemad oma kenat kodu-maa keelt kõnelesiwad. Oma riiete ja wäljaspidise wiisi poolest ei olnud nemad säälatsse Gestlastest mitte kõige wäähamat teistwiisi. Neid võldi säält lähedalt Noarootsist olewad, mis suuremaaga ühes on, kuni Worms, Osmus ja Hiio saared ic., palju sügawamas mere sees seisawad, aga Gestlastega täi-detud on. Mina usun, et Noarootsi kirikus praegu Rootsi keele jumalateenistust peetakse.

**) Bineeta, see on Wendide linn, — oli wanal ajal kuulus Wendide kauba linn Bollini saare pääl, ja 5 aasta-sajal kõige suurem põhja Eüroopa kauba-linn; läks aastal 1183 maawärisemise läbi hukka, kelle aset nüüd mere lained katwad.

Wäljaandja.

seffa kadunud rahwasugu, mis juba Nuurik'i ajal jäänud elanud, mäletama, kellele waewalt mõni koha nimi weel mõnda mälestuse märki järele jätnud, ehk kelle mälestust mõni wana jutt edasi kannud.

X. Praegune aeg.

Arwata kuuskümmend aastat olivad sest ajast mööda läinud ja see üfif kolonii kõrbes kodumaa rahwa meelest otsego kadunud ja ära unustatud, kui ühel õhtul — see oli suurel Meljapäewal aastal 1851 — üks reisija, Dr. W. Laagus Soomemaalt, kes ühe täädusliku läbikatsumise pärast Lõuna Wenemaal reisis, Wana-Rootsi külasse jõudis. Külawanema majas leidis ta puhta korteri, kus teda ka ilusal, aga liht wiisil ülespeeti. Mõne küsimiste järele Saksa keele pääl, teda kõik täiskaswanud inimesed jäänud oma naabrite käest õppinud olivad, sai Dr. Laagus aru, et nemad Rootslased olivad, ja et neil ka täieste Rootsi keele murre oli, siis pööris ta ennast länsmanni wõi külawanema wäga wana ema poole; — see oli Helja, kellel oma 83 eluaastaga ihu- ja waimu-jõudo weel küllalt oli, oma laste lapsti ja lastelaste lapsti õpetada ja ülewaatada. Dr. Laagus küsis Rootsi keele tema käest, kas see tõsi olewad, et jes kõrbe lagendikus weel inimesi olla, kes oma Rootsi rahwaust ja keelt truiste weel kinni pidawat. Wanakese imetellemist ei wõi keegi üles kirjutada, kui ta wõera suust Rootsi keelt kuulis; nõel ja käärid kufkusiwad temal käest põrmandule maha, pijarad tuliwad temale filmi ja ilmaasjata püüdis tema oma tööd edasi teha. Mitmel kümnel aastal ei olnud ta üht Rootsi keele sõna wõeraste suust kuulnud ja pidi nüüd enese ees kas mõnda nõida, ehk oma maa meest nägema. Ta ei täädnud mitte, kas ta oma juttu Rootsi, Saksa wõi Wene keele pääl pidi edasi ajama; ta segas kõik

keeled läbisegamini ja tõttas wiimaks seda suurt uudist oma lastele ja lastelastele kuulutama. Ühegi kõne jõud ei oleks loomulikumalt ja selgemalt selle wanakese sügawat liigutust tunnistada võinud, mis tema kodu-
maa armastusest täidetud süda nende wana mälestuste meeletuletuste juures tundis, kui seesamma segadus ja ehmatus. Warfi kogusiwad wanemad mehed ja naesed endid wõera ümber, kes tema käest väljaspoolt kõnitsugu asju järele pärisiwad ja ka kolonii lugu temale jutustasiwad. Rohwikatel sai tulele pantud ja warfi oli soojendawa joogi juures elaw kõne jooksmas, isäranis kõstri Kristjan Matssooni, länswanni Lind Balzersoon'i ja kiriku wöörmündri Mats Greisssoon'iga. Selle asutuse loust kõnelesiwad nemad temale lühidelt üksnes neid pääasju:

„Esimesed aastad,“ jutustas kõster, oliwad viiete rasked ja 12 aasta sees oli kolonistide hull 227 hinge ja waewalt 30. sugukonna pääle kokku sulanud; nüüd alles on meil jälle 304 innimest 52 sugukonnas. Et meie maad nii suured oliwad, et meie neid mitte ära ei jõudnud teha, siis oli õnnis keiser Aleksander I. 45 aasta eest weel kolm Saksa koloniit seie asutanud, nimelt Kloostri küla, kus katoliiklased elawad, ja kaks luter-
raanlaste küla, Mühlhausen ja Schlangendorf (ussti küla), nõnda et selle maa pääl praegu 1300 inimest elawad.

„Kui ilmad mitte wäga kuiwad ei ole siis wõime hädad lõikust loota; ommeti on meil sagedaste rohutirtsude ja wö külmetuse nuhtlused; ka on põllumaa küla ligidal wäga sawine ja lähäb pikalise kuiwaga nii kõwaks, et tuus härge seda ei jõua üles künda. Sageduse piiril on hää wiljakas maa ja sääl on ka meie pää põllud, mikspärast nooremad töötegijad suwe läbi endid hoopis sääl ülespeawad ja üksnes Bühäpäewal koju tulewad.

„Meie elajad saawad siit jõe saare päält rohket,

fui kül mitte kõigeparemat toidust; ka oleme meie arwata 9,000 wiljapuud, 5,000 metsapuud ja 29,000 maulbeerpuud, mis siidiusside pidamiseks väga tarwis on, istutanud ja üles kaswatanud. Kalapiiuk on mõne meie taluniku kätte wälja renditud ja toob meie kogukonnale aastas 200—300 rubla sisse.

„Meie elame üksteise wahel rahulikult ja lihtwiihil. Sialgi ei ole meie koloniis suuremat kurja tehtud, iialgi suuremat kaebdust tõstetud, keda meie länsmann (külawanem) wana Rootsi kombede ja õiguste järel ei oleks wõinud ära õiendada. Rahju aga, et mõne aasta eest seie üks Suut ennast on asutanud, kes meile kül kõiksugusi elutarwitusi kätte muretseb, aga ka wiina müüb, kelle pruukimine mõnikord tüli ja peksmist toob. Peaks selle külawargale ommeti niisugune paha kaup ära keelutama!

„Oma kirikuõpetajat ei ole meil weel mitte; iga aasta tuleb ükskord õpetaja Steinmann meie juure, kes Joosepi-orus Selaterinoslawi kubermangus, 250 wersta meist eemal elab. Tema peab aga Salsa keele pääl jutlust, mis meie kül oleme õppind mõistma, aga meie lapsed mitte. Pühapäewal pean ma Rootsi keele jutluse raamatust ette lugema, kus juures meie oma wanu laulusi laulame; talwel õpetan ma lapsi lugema ja katekismust tundma, et meie kallid usk ja keel mitte kaduma ei läheljiwad. Tundmata häätegiwad Peeterburgist, Sarkowist ja Abost on meile mõnda korda jälle piiblid ja lauluraamatuid läkitanud, keda meie hoolega pruugime. Peaks Sumal meile ükskord ühe niisuguse kirikuõpetaja andma, kes ka meie keele pääl meile Sumala sõna wõiks kuulutada. Rogudus on walmis, temale uut maja ehitama ja nii palju, kui wõimalik, ülespidamist juure andma; aga siis peab meil ka meie wana ja lagunud kiriku asemel uus kirik olema; nii suurt summat ei tea meie kusagilt kokku wõtta!“

Nende wähe tundide sees oli reisiija selle rahwa

usaldust täieste osaks saanud; sääl sai weel mõndasugust asja kõneldud ja mõnesuguste asjade üle nõuu peetud, kuidas kiriklikusi ja seltslikusi puudusi võiks parandada; sõbralik jutu ajamine ei lastnud ammugi magamise pääle mõelda ja pärast poolt ööd läksivad talunikud alles kodu, kui nad võera käest enne mõne tähtsa tääduse olivad saanud. Teisel hommikul jättis reisiija sõbraliku peremehi, kui wana tutwaid ja kodumaa inimesi Sumalaga, isiäranis südamest mana Heljat, kes temale oma elulugu oli jutustanud. Üraminnes lubas ta, ta edespidi nende kolonii pääle mõelda.

See aus reisiija on ka sõna pidanud; isiäranis tema awalbust ja täädust on tänada, et seda üksikut koloniit, kui üht saarekest suure maailma mere sees, tähele hakkati panema. Tuba mõne aasta pärast sai kindral-konfistoriumi poolest Wana-Rootsi küla kolonitonda isi kirikuõpetaja, Strauss Soomemaalt, säetud, kes Rootsi ja Saksa keele pääl jutlust peab, ja sääl-samma kogudusest üles ehitatud kirikumõisas, wäikse aga paraja ülespidamisega elab, kuna temale weel, kui praosti asemikule konfistoriumi poolest 300 rubla palka juure antakse. Ka koolmeistrile, kellel praegu järgeste arvata 60 last õpetada on, on parem palk säätud; aastal 1863 kingiti neile ewangeeli Luteruse koguduste abikasja poolest uue kiriku ehituseks 600 rubla, ja teisi nii palju lainati neile selle tarwis kolme aasta pääle, nõnda et lootust on, et seesamma kolonii oma wana kombede, usu ja keele sees rikkumata edasi saab õitsma.

Meie oleme nüüd möödaläinud riidabes Hiio maa Rootslasi kaugele „tühjale maale“ saanud ja nende waewast ja raskusest osa wõtnud; oleme ka näinud, kuidas nemad omast kodumaast wälja saiwad lükatud; seepärast waatkem kord ka teisi Rootslasi, kes Gestimaal elanud ja kuidas nende wanad õigused ka aegamööda käest ära riisutud, — selle päälkirja all:

Priid Rootslased Gesti maal. *)

Mil ajal need sõdijad (Skandinaviaalased, **) — kes Põhja ja Lääne mere kaldani oma võitubega ulatanud, Kreeka feisride all sõdinud, vägewa Wene maale esimesi walitsejaid annud, Prantsuse maale õitsewa Normandii riigi alustanud ja Sassa maa rannades ja saarte pääl koloniisi säädnud, — endid ka Liivi ja Gesti maa saarte ja poolsaarte pääle elama asunud ja eneste alla võitnud, kaob wana ajalugude ämariku sisse hoopis ära, kellest weel aga wana jutude sees mõned jäljed nende alalise sõdade üle Saare maa, Lääne maa, Harju ja Wiru maa sõdija ranna rahwaga ette tulewad. Selle järel on kõige wanemast aegust saadik Ruhnu ja Rihno saarte pääl Bernu ligi, Hiio, Wormsi, Dsmus ja Noa rootsi poole saare pääl Haapsalu ligi, suure ja wäikse Pakri saare pääl (Risti kihelkonnas) Padise wõi Kloostri mõisa ligi (Harju Madise kihelk.) ja ka Naisaare pääl Talina ligi Rootslased elanud, kes endid nende maade omanikuks olivad teinud ja oma isäraliku keele, kombe ja wiisiga ka oma inimliku priist kunni uuema aegadeni kinni pidanud. Muidugi saiwad ka nemad, nõndasammuti kui Gestlased, Liivi ja Gesti maa wõitjatest ristiusku wastu wõtma ja sõnakuulma sunnitud, kus juures nemad kül omast maast ilma jäiwad, kelle eest nad oma uue härradele renti ja kümnest,

*) Wisist on neist need nõnda nimetatud „wanad priid“, wõi „Rootsi priid“ tulnud, keda siin ja sääl Gestlaste seas sagedaste leida on. Muidugi oli üks niisugune priius wane mal ajal suur ast.

**) Rootsi maa on wana nimega Skandinawia maa.

mõndasugust tegu ja maksu pidivad maksma, ja nõnda tül orjuse alla saivad, aga mitte pärisorja põlwe sisse, nagu Gestlasted, kes pärisorja põlwest mitte ei pääsnud. Sellepärast võisivad nemad endile ka päriskohte muretseda, mis Gestlastel mitte võimalik ei olnud. Seda tunnistab meile järelseisaw kaubakiri, ehk maade ostmise kontrakt, mis meil nüüd 528 aasta pärast kõigile tuttav ja teadmata on.

Wistist on seefinane akti tükk see esimine maade ostmise kaubakontrakt, mis wast maal siin Läänemere maal ette tulnud; seepärast ei saa minu lugejad mitte pahaks panema, kui ma seda tähelepaneku väärt kirja, mis aastal 1502 Ladina keelest Saksa keele ümber tõlgitud, ka sellesamma tõlgu järele lugeda annan:

„Allen Christgelövigen, de düssen Bref sehen oder hören werden, entbeden Wy Broder Nikolaus, Abbas tho Padis, Ewigen Heyl im Herrn bekennen und betügen med düssen Breefe öffentlich, dat Wy met Vulbort und Willen unsers Convents, diesen gegenwärtigen Tögern dusses, nemlich Peter Pauer, Harald Rediger, Henrich Berolphe, Hacken Christers, Simon Clements und eren wahren Erwen unsere Holm Rägöö na Schwedischen Rechten, vor Veer und dertig Mark Sülvers, recht und vermlich verkoft; ewich bei düssen Rechte tho besitten, datt Wy und unsere Elsten an der Vischerey unde Uthdrüssten beholden de Gerechtigkeit, de Wy daran lange gehat, ock ferner beholden mögen; und sollen gemelter Peter und seine Nachkommen Veer Jahr lang na einander up alle Wynachten von der Koopsumma VI Mark Sülvers betalen, und im Vöften Jahr up Wynachten sollen see uns gewen X Mark Sülvers. Darenthoven geue Wy enen den Willen und Freyheit, datt see na eren nytten desssülüigen Holmes gebrucken mögen, So als se best können, alleen uthgenöhmen, datt Se nicht mehr Brandtholt haben

scholen, oder andere tho hauven vergönnen tho verkoopen, also tho eren Nothdurft. Der tho Ohrkunde hebben Wy hier an düssen Breeff thom Getüchnüsse unser Segell angehenget. Padis ANNO 1345 Vredags nach Cantate.

Diesen Breef heft Abbot Michel met Consent des Convents Ao. 1502 in allen seinen Puncten confirmet und bestätigt und den Latinshen Breef von Worden tho Worden in düsse Confirmation gesettet.

Nachdem dat nun düsse Lüde frey seyn, de Verwaldunge ock nach Schwedischen Rechten ehnen gegönnet und versegelt ist, will mit guder Bescheidenheit hierin gehandelt werden, datt bauen Gebott de Lüde nicht beschweret, sondern datt se datt Getüchnisse mögen an den König bringen, datt se mit dem Abbot fründlich verdregen sindt, und ere Brefve wedder erlangen mögen: Scholde datt nicht geschehen und se wedder beklagen die Sacke nehmen würden, konde grote Wunderung daruth erfolgen und wert min Ehrwürdiger Herr Comptur de achtbaren Rede und Ehrbarkeit, datt hett billig iss, datt ein jeder sein Segell und Brefe genöthe. etc. etc.

Dar tho Tychnüsse und Geloven hebbe Wy Michel Abbot vorbenamth mit Vollborth unsers Convents unsere Ingesezell gehalten under düssen Breefe, de gegeben iss tho Padisz des Dienstags nach Quasimodogeniti ANNO MD und II.

Gesti feele on see akti tüff nõnda:

„Kõigile ristiusklikudele, kes seba kirja näewad eht kuulwad, kuulutame meie, Issanda igaweses õnuseses wend Mikolaus, Paadi klostri Abt: et meie selle awalikku kirja läbi Pakri saart oma konwendi loa ja tahtmisega selle kirja ettenäitajatele, nimelt Peeter Bauer, Haralt Rediger, Henrich Berolphe, Haken Kristers, Siimon Kleements ja nende tõfiste pärijatele Rootsi

õigustega kolmekümne nelja margi hõbeda eest õiguse ja sääduse järel igaweseks päranduseks oleme ära müünud ja et meil ja meie wanematel kalapüüdmise ja muu toiduse tarwituse õigus, kuidas see meil juba kaua olnud, ka edespidi jääb; selle eest peawad nimetatud Beeter ja tema järeltulijad neli aastat üksteise järel iga Jõulu ajal kauba summast VI marki *) hõbedat ära maksma, ja wiindamal aastal peawad nemad meile andma X marki hõbedat. Sellesastu anname meie neile loa ja wabaduse, et nemad seda saart nõnda wõiwad pruukida, kuidas see neile kõige paremine kasuks on; see on aga üksi wälja wõetud, et nemad mitte enam põletuse puid ei tohi rajuda, ei teisi rajuda lasta ega müüa, kui aga nii palju, kui nende oma tarwituseks tarwis on. Selle kaubafontrahile oleme meie oma pitsati tunnistuseks alla pannud. Paadi kloostri aastal 1345, Reedil pärast neljandamat pühapäewa pärast Kristuse ülestõusmise püha.

„Seda kirja on Abt Mikkel aastal 1502 konwendi lubaga kõigis tema punktides uueste kinnitanud ja Ladina keele kirjast sõna sõnalt selle kinnituse kirja sisse ümberpannud.

„Et nüüd need inimesed priid, ja nende walitsused neile ka Rootsi õiguste järele lubatud ja pitseritud on, siis peab nendega mõistlikul wiisil ümber käidama, et muud sundused neile inimestele mitte raskuseks ei tule, waid et nemad seda tunnistuse kirja kuninga kätte peawad wiima, et nemad Abtiga üksteise wahel rahul on, — kus juures nemad omad kirjad jälle kätte peawad saama. Peaks see aga mitte sündima ja seda asja wõeriti mõistetama, siis peaks see wäga ime olema, kui minu auuwäärt härra Komtuuri auustatud kõnest ja auust lugu ei peaks peetama, kuna ommeti iga ühe ülema kohus on, oma kirja ja pitsatiga seda kinnitada ic.

*) „Mark“ = 1/2 lb.

„Selle eesnimetatud kauba finnituseks ja tõsiseks tunnistuseks oleme meie, Abt Mikkel, konwenidi loaga oma pitsati seie kirja alla pannud, mis on antud Baadi kloostris Teispäewal pärast esimest Pühapäewa, pärast Kristuse ülestõusmise püha, aastal 1502 (MD u. II).“

Sestfinatsest tunnistuse kirjast, selle ümbertõlgust ja uueste finnitusest on selgeste näha, — mis wistist ühe lepitatud tüli juures kloostris häärade ja Bakriisaare rahwa wahel wiimistest wälja on nõutud, — et selle saare maa ostmise läbi kül rahwa omanduseks saanud, aga oma kalapüügi ja muu toiduste poolest ikka kümnese alla jäänud, nõnda ka, et neil metsadest mitte enam luba ei olnud puid rajuda, kui üksnes omaks tarwituseks, — kuna teised Baltiamere ranna saarte pääl elawad Rootslased niisammu sugusid taluliku teenistusi ja maksusi, ja weel suuremaid eneste pääle on pidand wõtma, aga mitte niisugusi õigusi maa ja krundi pääle ei ole saanud, kui Bakriisaarlased. — Nende priius aga sai maawalitsejast Wolter von Plettenbergist ühes kirjas (up de Einigung der Buren) Saanipäewast 1509 (Ewers des Herzogthums Esthen Ritter- und Landrechte S. 67) nimelt nende sõnadega tõeks tunnistatud ja finnitatud: „De Schweden by ihrem olden Recht tho blieven; sondern were jennig Schwede, de up einen Hacken wolde theen nur den besitten, de sall in den Rechten besittende seyn, gelick einem anderen Hackenmann,“ mis nii palju tähendab, et Rootslased ka niisammu kui teised talunikud wõi taluperemehed, oma saarte pääl eht ka suurel maal, taluliku seisusesse wõiwad astuda, aga siiski ikka oma wana õiguste ja priiduse sisse jääda, mis nende õiguste tunnistuse kirjas, — kus ära jooksnud päris orjade wäljaandmise ja nende häärade õiguse üle seletust antakse, mis järel ära jooksnud pärisorja härral kahe teise ordu ammetniku ligioleku juures luba oli, ära jooksnud orja

kas oma käega eht kaelakohtuga nühelda, — weel selgemalt näitab tähendatud olevad, et Rootslased, kui priid inimesed, ei oma härrade käe- ega kaelakohtu alla ei puutunud, ega ka ärarööksjate warjamise pärast ettekirjutatud nuhtluse alla langenud. Et nemad aga siiski nii sagedaste oma härrade ja nende ammetnikude poolest, kes nende käest kroonu maksusi wõtsiwad, üleoru riisutud saiwad, tunnistab järeleisaw Rootsi kuningate esimene kaitsekiri, keda Paksisaarlased 100 aastat hiljemalt, see on aastal 1601, wälja oliwad nõudnud:

„Meie, Jumala armust Karl *) Rootsi riigi walitsew päriawürst, Südermanni, Norike ja Wermemaa Herzog, anname täada, et meie seda tõe oleme leidnud, et siin maa kohas tänini üsna ülekohtu wiisil kümnest on wõetud, keda talunikud iga aasta maksma peawad, mis kül üks umbes maks on, aga keda maawalitsejad ja teised talunikude käest kümnese asemel nii palju on wõtnud, kui nemad aga isi tahtnud, kellest aga wiimaks see kõige wäham jagu kroonu osaks on saanud: Sellepärast oleme meie selle paha wiisi kaotuseks ja kogukonna kindlaks sääduseks ühe kinnitatud sääduse walmistada lastnud, nimelt, et iga adramaast siitsaadid iga aasta Pakri saarelt järelnimetatud maksud peawad maksetud saama: Kaha üks taaler, ruffid kaks tündert, odre kaks tündert, nisu üks külimet, kaeru kaks waffa, umalaid üks $\mathcal{H}$, üks lammas eht tall, kümme muna, kümme $\mathcal{H}$ wõid, kuus $\mathcal{H}$ kuiwatatud kalu, 700 (teises firjas 200) kuiwatatud räime, soolatud kalu üks $\mathcal{LH}$, üks koorm heinu, üks koorm puid, 6 adra päält üks härg ja 10 adra päält üks nuumatud siga. Ühejalgsed (wabadiid, popsid, manulised) maksawad oma wana wiisi järele, nõnda kuidas nemad talunikele kasuks wõiwad olla. Iga kalamees, kes säälsammas elab, peab

*) Karl IX., kellest „Rodumaal Nr. IV. laiemalt räägitakse. Wäljaandja.

kümneseks maksma: soolatud talu pool tündert, kuivatatud talu üks *℔*. Selle järel ei pea nemad ei mingi muu maksudega enam koormatud ega raskendatud saama. Ja et eesnimetatud maksud iga aasta õigel ajal ära maksetud saavad, see on sügisel Pärtlipäewa ajal, siis peavad selle tarwis sääl üks ehk kaks kubjast (Cubbiasen) ehk Maa (Lehns) meest olema, kes kogukonnast eesnimetatud maksud sisse nõuavad, ja neisse kohtadesse ära saadavad, kuhu Meie, ehk meie käsualused neid tarwituse järele laseme saata; niisugused Maamehed, kes isti adra (talud) pidajad on, peavad selle waewa ja hoole eest omad maad ilma maksuta pruukima. Peaks see juhtuma, et kogukond midagi sõameeste ülespidamiseks peaks andma, siis peab nende aastasest maksust nii palju maha arvatama, kui nemad sõameeste tarwituseks annud. Selle järele peavad kõik sõaülemad, kohtud ja walitsejad, kellel meie asjus tallitada on, endid täieste juhtima ja siin sees mitte kedagi muutma ega kellegis tükis kogukonnale kahju tegema, mis eest igamees üleastudes kõwa trahwi alla langeb.

Talinnas 9. Juunil, aastal 1601.

(L. S.) Karolus.

Sel ajal oli see ilmlikuks tehtud (säcularisirte) Paadi klooster oma saarte ja muu omandustega kroonu alla wõetud ja selle ammetnikudest walitsetud. Kuninga Gustaw Adolphi sünkimise läbi 22. Augustil 1622 sai see klooster suure Patri saarega von Ramm'i sugukonna kätte, ja 19. Aprillil 1628 ostis sellesinatse sugukonna asuisa Thomas Edler von Ramm, endine Riia linna Bürgermeister, 400 riigi taalre eest ka veel wäikse Patri saare sinna juure ära, mis aga $1\frac{1}{2}$ atra suur oli, kuna suurem saar 12 adra maa oli, kuidas juba wafuraamat aastast 1565 tunnistab, mis siis talunikudele oli antud, kui Rootsi walitsus seda kloostrit ja selle järel olewaid saarefi kroonu alla oli wõtnud. Et kül prii Rootslaste teod ja maksud Patri saarel

küllalt säetud ja korra pääle pantud oliwad, ei saanud kuninglik kaitsekiri ommetigi mitte hästi tähele pantud, kuidas järeleisjari uus kaitsekiri 2. Maist 1638, ja selle-
 samma uueste kinnitus 24. Maist 1641 seda tunnistab:
 „Meie, Kristiina r. anname tääda, et meie kuulda ole-
 me saanud, kuidas Klaus Ramm, kelle õnnis isa Toomas
 Ramm Paadi kloostri ja Patri suurt saart meie käest
 kingituseks saanud, — ilma kohut ja õigust kartmata,
 mis talunikudel wanast ajast saadik sääl osaks olnud,
 julgeb inimest suurema teo ja maksudega waewata ja
 sundida, kui neil enne kroonu all maksta olnud; ja
 kui tema niisugusi maksusi ei saawad, et tema siis oma
 hopmannide läbi taluniku peksu ja nuhtlusega, nagu
 Gestlasi, taga kiusawad, kuidas meile kaebatud on, et
 hopmann ühe taluniku furnuks olewad peksnud ja pääle
 selle tohib Klaus Ramm neid weel säält saare päält
 omast majadest ja elukohtadest wälja ajada. Sellepärast
 peawad nemad niisuguse suure häbemata töö ja üle-
 kohtu üle seie kaebama ja alandlikult paluma, et meie
 neid oma warju alla wõtaksime ja sellesinatse meie
 awaliku kirja wõimul kõige armulikumalt kaitsekime;
 et meie nüüd niisugusi paganliku tegusid leiame ja neid
 kuidagi wiisi õigeks ei wõi mõista, siis oleme meie
 Gesti maa kuberneerile Tallinnas käsku annud, et tema
 teiste asja tundjatega nimetatud talunikude kaebusi
 Klaus Ramm'i üle wastu peab wõtma ja läbi katsuma,
 ja neid oma õiguse juure awitama. Pääleseda oleme
 meie oma kuningliku kaitsekirja talunikudele ka tääda
 annud, et meie oma ülewel nimetatud suure Patri
 saarel elawaid alamaid ja kõiki taluniku oma naeste,
 laste, teenrite, majade ja elukohtadega ja kõigeda, mis nende
 päralt on, kõige wägivalda wastu oma kuningliku kaitse
 ja warju alla wõtame, et keegi, olgu ta kes tahte, ei
 pea neile wõima midagi wägivaldsset pääle sundida, ei
 neisse endisse ega nende omandusesse puutuda, waid
 nemad peawad julgeste ja ilma tülitamata Rootsi õi-

guste järele sinna elama jääma, kuidas see juba wanast ajast saadik nõnda olnud, ja et neid mitte suurema maksude ega teoga ei pea waawatama, kui nemad juba enne Paadi floostrile on maksnud, enne kui nemad kroonu alla saidwad. Meie kassime sellepärast oma kuberneeri Tallinnas, ja kõiki, kellesse see puutub, ülemaal nimetatud alamaid wäewalla ja ülekohtu eest kaitsta ja kahju eest hoida, ja et ükski, meie kuningliku trahwi ähwardusel, sellesinatse awaliku kaitsekirja wastu ei tohi teha; peaks aga keegi seda tegema, see tehku seda siis säädusliku kohtu ja kohtumõistjate ees, kellel sellest mitte kasu ega kahju ei ole; muidu mitte. Seda peab igalüks tähele panema. Lunnistuseks on meie Rootsi riigi pitsat seie alla pantud ja ka meie walit-
suse nõumehed omad nimed alla kirjutanud.

Stokholmis sel 21. Mail 1638. (L. S.)

Gabriel Oksenstierna Gustawson, riigi nõumees.

Klaus Flemming, admiraali asemel.

Gabriel Oksenstierna, Morby ja Lindholmi Baron, riigi kassahoidja.

Jakobus de la Gardie, riigi Marschall.

Alfel Oksenstierna, riigi kantsler.

Niihästi see, kui ka järeltulew kaitsekiri näitab, et neil saarlastel pärismaa õigus on olnud, et mõisnikudel mitte luba ei ole olnud, neid omast kohtadest wälja ajada, muidu, kui aga trahwiks mõne säädusliku kohtu otsuse läbi. Kui wäga aga neil talunikudel kuningliku kaitsemist tarwis oli, näitab ka järelseisaw kiri!

„Kristiina 20. 20. Meie isiaraliku terwitust ja armu-
liku soowi kõige wägewama Jumala nimel kõige efiti.
Meie meel teie wastu, härra kuberneer Wilipp Scheiding, et ole mitte hää, et Sakri saare talunikud omad saadikud jälle meie juure on saatnud, kes selle ülekohtu üle kaebawad, et Hans Kamm ühe jao nende kodumaa põldudest ära wõtnud, nõndasamma ka heina-
maad ja metsad, mis wanast ajast saadik nende päralt

olnud, nende käest ära kiskunud ja neid raskema maksu-
dega, kui harilik, koormanud, kuidas teie isi nende oma
palvekirjast, mis siin juures seisab, näha võite. Kui
meie nüüd juba enne seda, aastal 1638, 21. Mail,
oma kirja läbi nimetatud talunikusi oma kuningliku
warju ja kaitsemise alla oleme võtnud, et neid kõige
wägiwalla ja kahju eest pidi hoitama, — nõnda ka
18. Detsembril teile sellepärast kirjutanud ja armulikult
käsknud, et teie selle eest hoolt kannate, et eesnimetatud
Hans Ramm neid mitte suurema maksudega ei pea
koormama, kui neil harilikult maksta on, kunni pää-
maamõet wõi ülekatsumine (General-Revision) sääl,
kui ka teistes kohtades, saab ette wõetud; siis on see
meil wäga imelik, mispärast Hans Ramm sedasinast
meie kindlat käsku mitte tähele ei pane ega sest ei
hooli, waid oma ülekohtuste nõudmiste ja tegudega
ifta nende pääle rüüb. Meie arwame sellepärast hääks
ja tarwiliseks, nende kaebused teie kätte läbi katsta saata,
selle armuliku käsuga, et teie Sakri saare talunikusi meie
endise kirja järel kaitsete, ja Hans Ramm'i tõelikult
ähwardate, et tema üksford oma ülekohtusi kiusamisi
järele peab jätma, et talunikudel jälle mitte asja ei ole,
tema üle kaebada. Sätame teid armulikult Sumalaga.
Stokholmis 24. Mail 1641. Kõrgeft nimetatud ku-
ninglik Majestet Rootsi riigi walitsuse nõuumeestega.

Behr Brahe, Wiesenborgi krahw, riigi nõuumees.

H. Wrangell, riigi Marschalli asemel.

Klas Flemming, riigi admiraali asemel.

Gabriel Ofsenstierna, Morby ja Lindholmi

Baron, riigi kassameister."

Üht sellesarnast kaitsekirja saiwad 18. Augustil 1684
mõned talunikud kuninga Kaarli XI. käest, nimelt Toomas
Jakobson ja Törse, kes raste ja hirmsa wägiwalla ja
ülekohtu üle kaebanud, mis neile muist ära surnud Klaus
Ramm'i, ja muist ära surnud Tõnis Wartmann'i ja
tema wäimehe leitinant Brümmer'i poolest oledad teh-

tud. Selle wastu on Karl XII. ka weel järeleisema kirjja annud:

„Et suure Pakri saare talunikud alandlikult seie on kaebanud, et neile suuremaid maksusi pääle panna tahetakse, kui nende kohus kuninglikude ja teiste wana kirjade järele maksta on: Siis on see meie armuline kuninglik käst, kuningliku nõumehe kindral kubernerile, et tema neid talunikusi nende wana õiguste juures peab kaitsma ja tõelikult selle pääle waatama, et nemad kuidagi wiisi wastu säädust ei pea koormatud saama. Antud pääkorteris Laiuses 3. Aprillil 1701.

(L. S.)

Karolus.

Smelik on see, et weel minewa aastasaea lõpetusel selleaegne Paadi mõisa omanik, Mannrichter Toomas von Ramm suure ja wäikse Pakri saarte Rootslaste priiust, mis nii mitmed kirjad tõeks tunnistasiwad, on julgenud püüda ära salata, sest tema asuisa olla seda floostrit kõigega mis selle päralt on, aastal 1622 kuningaga käest Harju-Wiru sääduse järele enese omaks saanud, mis läbi ka kõik nende maade pääl elawad inimesed neile pärisorjaks olewad kingitud. Ja kui Eesti maa kubermangu walitsus ühe Pakri saare talunikule, Mattias Mihkelson, 19. Märtsil 1768 Toomas Ramm'i wägiwalla wastu ühe wabadusekirja oli annud, siis oli nimetatud Ramm ülema riigi kohtu (Reichs-Justizcollegium) juures selle üle kaebanud, et tema wastu Liivi Eesti ja Soome maa õigused Rootslaste eestseismise wõi kaitsmise läbi olewad rikkunud, et tema meid mitte pärisorjaks ei wõiwad teha; seestnane ülem kohus mõistis tema kaebduse 8. Juulil 1770 tühjaks, ja teda ennast weel ülekohtu nõudmise ja kaebduse eest kuningliku Rootsi sääduse järele aastast 1688, 500 riigi taalriga trahwi alla. Sellewastu saab aga Toomas von Ramm'il, suure Pakri saare talunikude palwe wastu, — „et nende maksud wana õiguste järele Paadi mõisa saaksiwad maksetud,“ — om-

meti õigus antud, sest talunike maksud, mis nemad wana kirjade järele peawad maksma, ei andwad Eesti maa kindral-kuberneeri mõistuse järel 18. Juunist 1771 — mitte enam seda jagu wälja, mis Paadi mõis Pakri saare adra arwu eest kroonule peawad maksma; ja teiseks olewad suure Pakri saare talunikud keiserliku Harju Wannerihti protokollis järel 16. Juulist 1725 isi priitahtlikult enam lubanud maksta, kui nad enne maksnud, ja et keiserlik Harju Wanneriht sedasinast lepingu kaupa oma protokollis üles wõtnud ja kõiges punktides kinnitanud.“

Nende prii Rootslaste kaitsekirjadest, kes Naisaarel elasiwad ja Talinna kohtu all oliwad, kui ka Rihnu ja Rühnu saarlaste kirjadest, keda Liivi maa jagu sisse arwatakse, ei ole meil mitte võimalik olnud, tõsisst täadust saada; sellewastu anname weel mõned teised kuninglikud Rootsi kaitsekirjad, mis teiste saarlastele on antud. Üks neist tähtsamaist on see esimene, keda kuningas Karl IX. aastal 1600 wälja annud:

„Meie, Karl, Sumala armust Rootsi riigi walitseja würst, Südermanni, Morike ja Werme maa herzog, anname täada, et meie seda tõe oleme leidnud, et siin maal tänini seda kümnest, mis talunikud iga aasta peawad maksma, ülekohtusel wiisil on wõetud, sest et see üks ilma arwuta maks on, keda walitsejad ja nende asemikud talunike käest kümnese asemel nii palju on wõtnud, kui nemad isi on tahtnud, kellest aga kõige wäham jagu kroonu kasuks on tulnud. Et niisugune segane asi kaotatud saaks, ja et talunikud kindlaste täadwad, kui palju nemad aastas iga adra maa eest peawad maksma, siis oleme meie selle tarwis ühe säaduse teinud, et Noarootsis, Wormsis ja Egelandis (Hiio maal) iga adra päält aastas järeleiswad maksud

peavad maksetud saama: raha kahelja tõrwa, *) ruffid kaks tündert, odre üks tünder, kaeru üks pang, üks lammas, kaks kana, kümme muna, kümme naela wõid, kümme naela kalu, üks weerand koorm heinu, neli wiiktu õlgi, üks süld puid, kaks tündert kapstaid ja iga kümne adra maa päält üks härg. Kalamehed, kes Osmus saarel elavad, peavad aastas 4 tündert soolatud kalu ja neli noosi **) kuivatatud kalu maksma. Pääleselle ei pea neid kellegi muu maksudega enam koormatama. Ja et eesnimetatud maksud iga aasta õigel ajal ära maksetud saavad, mis iga sügise Pärtlipäewa ajal peab sündima, siis peavad selle tarwis tubjad olema, kes kogukonnast need maksud sisse nõuavad ja sinna ära saadavad, kuhu meie seda juhatame. Niisugused tubjad, kes isi adra maa (talu) pidajad on, peavad selle waewa ja hoole eest oma maad ilma maksuta pruutima. Peaks aga kogukond sõameeste ülespidamiseks midagi andma, siis saab see jagu nende aastasest maksust maha arvatud. Kõik ülemad, walitsejad ja kellel meie asjus nendega tallitust on, peavad täieste selle järele tegema ja ei midagi sääl juures muutma, et talunikudele trahwi ähwardusel kuidagi wiisi kahju ei pea sündima.

Talinnas 2. Septembril 1600.

(L. S.)

Karolus.

Seesinane kaitsekiri sai neile saarlastele järeelseiswa wiisil uueste kinnitatud:

„Meie, Gustaw Adolhw, Sumala armust Rootslaste, Gothide ja Wendide kuningas, Soome maa suurwürst, Gesti ja Raareli maa hertsog ja Ingermanni maa ülemwalitseja, anname täada, et meie alamad

*) Mis „tõrw“ tähendab, on minu kirja sees „Kodu- maalt Nr. 2“, selle artikile seest: „Kasuka nahad raha asemel Wene ja Liivi maal — leida.“

**) „Noos“ on wist üks niisugune koorm, mis inimene seljaga wõi hobusega korralt ära wõib wiia, nõnda kui: ta oli hea noosi leidnud, ta oli hea noosi ära wiinud &c.

Noarootsi, Wormsi ja Egelandi (Hiio maa) saartelt oma saadikute läbi meile üht kirja, mis meie õnnis isa, kuningas Kaarl Talinnast 2. Septembril neile annud, — alandlikult näha saanud, et nemad iga adra maa päält, mis nemad pruugivad, peavad maksma: (siin seisawad kõik need sõnad, mis eesseiswa kirja sees maksude üle öölsud).

Et nemad aga nüüd kaebawad, et meie õnna isa kiri neid mitte ei warjawat, sest et need, kes sääl nende kästijad on, iga aasta nende maksusi ikka enam ja enam suurendawad; sellepärast paluwad nemad alandlikult, et meie seda kirja ja maksude säädust armulikult peaksite uuendama ja kinnitama, keda meie ka armulikult kuulda oleme wõtnud ja oma õnna isa kirja uueste kinnitanud, et kõik selle järele peab sündima, mis sääl sees on kästus; keelame seega ka oma kuberneerisi, maawalitsetajaid, ammeti mehi ja maksude wõtjaid, et nemad mitte meie nimetatud alamatele selle kirja wastu kuidagi wiisi kahju ei pea tegema.

Talinnas, 9. Webruaril 1626.

(L. S.) Gustawus Adolhwus.

Needsamamad saarlased oliwad kuningana Kristiina käest jälle oma wana õiguste uuendust, ja nimelt üht kaitsekirja palunud, et nemad mitte nende lõpmata teoorjuste läbi koguni otsa ei saaks tehtud ega wälja kurnatud. Kristiina kinnitas mõlemad eesseiswad kuninglikud kirjad sõna sõnalt uueste, ja pani weel juure:

„Meie oleme armulikult nende saarlaste alandliku palwet õige leidnud olnud, ja oleme, mitte ükski oma kõrgeste auustatud õnna isa kaitsekirja neile uueste kinnitanud, waid ka nende teoorjuse pärast ühe arwu teinud: et nemad iga adra maa päält aga ühepäewa teo ühe paari härgega päewas peawad tegema, ja et neid mitte suurema orjusega ei pea waawatama; aga kui nemad tegu ei tee, siis peawad nemad iga adra maa päält kas kümme taalert hõbedat ehk kolm tündert wilja

maksma, nõnda kui nemad seda juba enne on maksta lubanud. Ommeti jääb see maks pääle selle kindlaks, mis neil isäranis kroonule maksta on, ehk mis weel, nõnda kui kõigil teistel, kroonu poolt nende pääle peaks pantama. Meie keelame selle pärast kõiki, kes meie sõna peavad kuulma ja kellel meie tallitustes nendega tege- mist on, et nemad sellesinatse meie sääduse vastu Noarootsi, Wormsi ja Egelandi (Hiio maa) rahwale mitte suuremat maksu ega tegu ei pea pääle sundima, ega neile kellegis tükis kahju tegema. Antud meie lossi pääl Stokholmis 20. Novembril 1650.

(L. S.)

Kristiina.

Weel tähtsam on kuningliku Majesteti otsus selle läbikatsumise üle, mis Gesti maalt Noarootsi, Wormsi ja Egelandi talunikude kaebduse pääle kuningliku Rootsi riigi nõumehe krahw Magnus Gabriel de la Gardie, kui ka Feldmarschalli krahw Otto Willem Königsmark'i vastu oli antud, sest et nimetatud Königsmark ja de la Gardie neid mitmesuguste maksude ja teopäewa- dega koormawad, mis palju suuremad olla, kui kuninglik säädus seda lubawad.

„Antud Stokholmi lossis 30. Septembril 1685. Kuninglik Majestet on ülewel nimetatud läbikatsumise (Untersuchungs) kirjast kõik need dokumendid, mis selle asjasse puutuwad, järele waatnud, selle kaebtawa asja seisust nende järel läbi arwanud, nii hästi talunikude saadikute kaebdu- t armulikult üle kuulanud kui ka kae- batude, — kuningliku nõumehe de la Gardie ja Feld- marschalli Königsmarki kirja ette lugeda lastnud, mis nemad omalt poolt seletuseks sisse saatnud ja ka nende wolimeest suusõnaga üle kuulanud, ja leiame wiimaks õige olevad: NeedsinatSID Rootsi taluniku- si Wormsis, Noarootsis ja Egelandis priiks rahwaks ja priiks talunikeks (frelse Bänder) otsego siin Rootsi maal, tunnistada, et kui mõisnikude ja talunike wahel mõne tööpäewade ja maksude pärast tellimised ja tin-

gimised mitte kofku ei lähä, et siis mõlemil pool prii õigus ja luba on, jääduse järel ja õigel ajal üles ütelda, et mõisnikud endile teisi talunikufi wõiwad muretseba ja talunikud jälle teisi mõisnikufi otsida, kui nemad omad talumajad hääs ja kõlbawas seisuses ära annawad ja omad wõlad ära maksawad. Muidu wõiwad nemad omad asjad, mis nende wahel üksteise wastu tänini ette tulnud, kohtu läbi õiendada, kuni nemad ühe ehk teise wiisi pääl kofku on lepinud ehk õigel ajal üksteisele üles ütelnud; ommeti ei pea neile tööpäiwi mitte rohkem pääle pantama, kui Majesteti, kuningana Kristiina kirjäs 20. Nowembrist 1650 ette on kirjutatud ja kuulutatud; nõndasammuti jäetakse ka mõisnikudel prii omanduse õigus oma maade ja talukohtade üle, mis järele neil prii woli ja luba on, nii palju talunikufi taludesse jätta, kui see rahwale ja neile enestele kõige kasulikum saab olema.

See olgu kõifidele, kellel tarwis, tääduseks."

Actum ut supra.

(L. S.) Karolus.

Selle pääle põhjandas ennast ka keiserliku Cesti maa ülema Landgerihti wõi maakohtu otsus 18. Märtsist 1754, kuhu leff proua Barona von Stackelberg Wormsi talunikude üle suurema maksude wastupaneku pärast oli kaebanud: — „et mõisnikudele keelmata on, kui nemad seda kasuliku leiawad olewad, ehk ka mõne maksu wõi teo wastupaneku pärast, talunikudele üles ütelda ja neid hoopis lahti lasta,“ — ja nõndasamma on ka kõrge walitsew Senaat oma Ukaasi läbi 24. Januaril 1791 kuninga Kaarli XI. otsust kindla sõnadega uueste finnitanud: „et nimetatud Rootsi talunikud Wormsi, Noarootsi ja Egelandi saarel priiks rahwaks, otsego teised riigi talunikud, äga jala pääl, peawad tunnistatud saama, et nemad ja mõisnikud, kui nad mitte hääga teopäewade ja maksude pärast ühte ei lepi, mõlemilt poolt üksteisele jääduse järel ja õigel termiinil ülesse

wõiwad ütelda, et mõisnikud endile teisi talunikusi, ja talunikud teisi mõisnikusi wõiwad otsida," — kus juures Senaat weel käsib, „et kõik selgeste selle kaitsekirja järele peawad tegema ja kõik muud ülearu waidlused kõrwa jätma," kuidas ka juba rewisiooni-kommission Tallinnas 15. Juunil 1722 Wormsi saare Suuremõisa talunikudele selle järele on teinud, ja nende palwe pääle kuningliku Rootsi kaitsekirja Senaati kätte kinnitada annud. Nõnda on siis mõisnikud ja talunikud sadaste üks teisele üles ütelnud, ja kui nende wahel tüli tõusis, kindral-kuberneeri poolt 12. Nowembril 1779 ja 21. Juulil 1781 eesseiswa kirja põhja pääl seletatud saanud. Kõige imelikum sellesarnane tegu oli nende prii Rootslaste äraajamine Hiio maalt (Egeland) Kõrgeasaare mõisa alt*), kus wõlodi ülearu palju rahwast oleswad, ja seda Uue-Wene maale ära saadeti.

Kohtu asjus oliwad priid Rootslased üksnes Manngerihti (kui meie Kreiskohtu) all, ja pidiwad endid, — ehk nende õigused ja kaitsekirjad küll kindlaste Rootsi sääduste järel oliwad kinnitatud, — ommeti Eesti maa rüütlike õiguste ja maa sääduste alla heitma; aga taluliku maksude ja tegude tüli pärast pidiwad nemad otse kubermangu walitsuse juures kaebama, kust siis igakord saadikud tüli kohta saadeti, kes seda asja läbi pidiwad katsuma ja kelle täadaanduse pääle kubermangu walitsus oma otsuse tegi, ehk seda ligema Manngerihti kätte läbi katsuda andis. Rogukonna kohtusid ei olnud Rootslastele sel ajal weel mitte säetud, kus nemad oma tüli asju lühemalt ja kergemalt oleksiwad wõinud seletada; wõib olla, et nüüd nende wähhad ülejäanused prii Gestlastega ühesuguse õiguste ja kohtude osaliseks on saanud.

*) Seesamma lugu, mis raamatu ees otsas on.

„Ei ole ial nähtud, mis ma pääl kindlaks jääb
 2c.“ ütleb üks laulik, — ja nõnda näikse ka prii Rootslaste
 õigustega olevad, mis küll kuningate ja preestrite
 käte läbi „tho ewige Tyden“ kindlaks finnitatud oli-
 wad, aga wiimaks ommeti webelaks läkfiwad. Ime
 on näha, kuidas neid alamate inimeste pääle kippujaid
 otsego kitsesi kapsta aiast eemale tõrjutakse, aga see ei
 festa kuigi kauaks; on kaitseja kord selja pöörnud, siis
 on isand soft jälle sees. Häa meelega tahaks ma seda
 täada, kas Pakri saarlastel weel praegu omad 1345
 aastal ostetud maad alles peakfiwad olema, wõi on
 needsammad ka juba kõige maailma teed läinud; sest
 pärast Kaarli XII. wiimist kaitsekirja 3. Aprillist 1701
 näitawad järgmised aktid (1725 ja 1771), et ka nen-
 degi kõwad õigused, mis nemad XXXIV margi hõbeda
 eest igawese aja pääle oliwad ostnud, — juba kaunis
 webelaks hakkafiwad minema. Beaks keegi Pakri saar-
 lane neidsinatfid ridasid lugema, siis oleks ma temale
 wäga tänulik, kui ta omast praegusest maa seisusest
 mulle mõne sõnaga täädust annaks.

Saare maa rüütliku hospitaali asutusest Kuresaares.

Seefinane maa hospitaal sai aastal 1580 Daani kuningliku juntru Schwabe läbi asutatud, kellest Dr. von Luce (Luutse) nõnda kõneleb *):

„Sellefinatse hospitaali esimine asutus langeb kaunis wana aja sisse tagasi, sest 1645 aastase ülewaatuse juures olivad selle hooned juba üsna ära lagunud ja seefinane asutus ühe teise koha pääle säetud. Selle hospitaali jaost maad on Sonneburgi lossi walitseja Johan Schwabe kinkinud; need olivad aga Kõrnikülas Kärla kihelkonnas, kus praegu weel endise hospitaali maja kui ka sääl juures olewa kabeli waremed näha on. Pärast seda saiwad need maad ümber wahetatud ja hospitaal sinna ehitatud, kus nüüd Saare maa Jaani kirik on, keda wist enne sääl ei ole olnud, ja wistist esiti hospitaali tarwis ehitatud, sest et hospitaalil juba oma esimese aseme pääl kabel ligi on olnud. — Et sel ajal Sonneburgi walitsuse all aga Maasi, Saare mõisa, Uue mõisa ja Moen (wist Mõnto?) on olnud, siis on näha, et Johan Schwabe, kui walitsuse ammetnik, Kärlas midagi walitsuse maadest ei ole wõinud ära kinkida, waid et tema seda hospitaali isti oma kulu pääl on säädnud ja asutanud, ja et temal sellepärast seda enam õigus oli, oma asutuse otsufeks kinnitada: et sääl nimelt waesed, ilmparandamata haiguste ja wigadega inimesed peawad ülewel peetud saama.

Aastal 1645 oli sellel asutusel 9½ atra maad (selle aegse arwu järele), kus pääl 11 taluniku elasiwad ja pääle seda weel 14 ühejalgsset (wababiku, kes ühe jalgpäewa nädalis tegiwad.) Selle järel saiwad

*) In Frey's ungedruckter Ostiana.

need maad Ladjala mõisaga wahetatud. Gessseiswa tääduste dokumendid on praegu Tallinnas kubermangu walitsuse arhivis Saare maa kirjade hulkas, ja nimelt need ülekatsumise-aktid, mis aastal 1645 üles wõetud, nõnda ka Saare maa raamatus (Landbuche) aastast 1692, j. m. t.

Wiimaks sai selle häätegewa waeste asutuse põhi jälle üles wõetud, Saani kirikumõisa küllest ära lahutatud ja ühels isäralikuks maa tüükis kokku tõmmatud, mis praegu Ladjala mõisa on. Kui nüüd see mõisa selle pääle ära oli säetud, rentis senatoor von Kampenhausen, kes sel ajal wiitse-kuberneer oli, selle hospitaali mõisa Ladjala, awaliku wäljapakkumise juures 12. aasta pääle 400 hõbe rubla eest enese kätte, ja maksis oma iga aastase rendi Riiga, üleüldise eestmuretsuse kollegiumi kätte. Seesinane kollegium ei nähtud aga seda mitte täädwad, et selle mõisa rent Saare maa waeste, parandamata haigede kasuks pidi tulema. Siis ei saanud nende waeste wastuwõtmise ega ka nende ülespidamise eest sugugi muret peetud, kunni wiimaks õnssa Keisri Paul I. Ukaasi läbi 16. Aprillist 1798 selle häätegewa asutuse warandus Saare maa Landraadi kollegiumi kätte jälle tagasi anti.

Nüüd säädis Landraadi kollegium Ladjala mõisa rendi raha warssi oma algus tarwituse pääle, ja pani Dr. med. Joh. Willem Ludwig von Luce selle asutuse kuraatoriks, mis nüüd Landraadi kollegiumi ülema walitsuse all jälle elule pidi tõusma. Sellefinatse asutuse ase sai Kuresaare linna juure walitsetud, et ta hästi maa keskel ja linna ligi pidi olema, kus seda kõige hõlpsamalt ja täielikumalt wõis üle waadata. See koht oli Torilaidu saar, Kuresaare sadama juures, mis linna magistraadi wõit walitsuse poolest selle tarwis rüütli dele ilma rahata anti. Selle saare ja linnast ära lahutatud wäikse alewikese wahelt jookseb üks 60 sammulai mageda weega jõgi.

Ladjale mõisa rendi rahaga saiwad esite ehituse materiaalid ostetud ja aastal 1804 sai kuratoori plaani järel hospitaali päähoone põhjus pantud, selle lootusega, et see tulewal aastal walmis pidi saama. Et aga Ladjala mõisa rendirahad õnnetuseks nõnda wäga wähhad oliwad, sellepärast wõttis päähoone ehitus üksi juba mitme aasta rendi ette ära, mispärast mitu aastat mööda pidiwad minema, enne kui kõik tarwilised hooned ettejäetud tarwituse pääle walmis saiwad, ehk küll kõik, kes selle asutuse ehituse juures tegewat osa wõtnud, armastuse pärast ilma palgata on teeninud."

Kuresaares 28. Juunil 1805.

Dr. Joh. Willem Ludwig v. Luce

Rüütliku hospitaali Kuraator.

Nõnda oli selle hospitaaliga lugu kuni 1805 aastani. — Aastal 1827 põles seesamma hospitaal ära, ja sai selle järel weel suuremal mõedul üles ehitatud ja 60 haige tarbeks sisse säetud. Selle ehituse sisse läks kõik see kapital, mis hospitaali walitsus kokku oli wõinud koguda, ja sellepärast pidi Landraadi kollegium talunikude rendipanga poolest abi paluma. Selle tarwis saiwad siis mõned aastad 1000 rubla panku aasta pääle lubatud. Aastal 1837 sai see hospitaal aga weel 150 rubla panku aastas rendipangast oma ülespidamise tarwis.

Sessinatset hospitaalis saawad ikka (1837) 15 haiget ilma maksuta rohtude, toiduse, riiete ja arstliku awitusega ülespeetud. Need, mis üle 15 on, maksawad inimeje päält kõige ülespidamise eest 30 kop. panku päewas. Selle hospitaaliga on ka nõbruse haiguse maja talurahwale ühendatud, keda rüütlid aastal 1818 talurahwa priikslastmise ajal asutasiwad.

Loota on, et seesinane häätegew asutus ikka waeste hädaliste fergituseks seisma jääb, ja mitte ära ei wõi kaduda, sest et see mitte armuandibe, waid wanast kingitud kindla põhja pääle on asutatud.

Kõige wanem täädaw mõisniku sugufond Eesti maal.

Et von Lode sugufond, selle järeltulejad wiimselt weel Saare maal aset oliwad, kuna teised selle sugukonna liikmed Baltia maalt eemal, kroonut teeniwad, — seks kõige wanemaks mõisniku sugukonnaks Eesti maal peetakse, leitakse mitmest Hiärne (ühe Baltia maa ajalugude kirjutaja) kirjadest, kes neid dokumentiisi meile on ülespidanud. Järeleisaw tunnistuse kiri, mis 16. saea aastade sees Eesti maa rüütliku arhiwi on saadetud, annab sellest tunnistust, et üks Daani rüütel, nimega Edward von Lode juba kuningaga Kanut'iga 12. saea aasta lõpetusel Eesti maad ära wõitma on tulnud, ja selle eest kuningaga läest tähtsa hulga maid Eesti maal lainuks (zu Lehn) wõi kingitusels saanud. Kui meie siis Talinna piiskoppi Georg von Tiefenhausen'i uskuda wõime, kes neid wanu tunnistusi kindlaks tunnistab, siis peab ka von Lode sugufond kirjade järel kõige wanem Eesti maa mõisnikude seltsist olema.

„Meie, Georg, Jumala armust kinnitatud Talinna ja Saare maa piiskopp, anname tääda ja awaldame seda sellesinatse meie lahtise, pitseeritud kirjaga igaühele, kes seda näeb ehk kuuleb lugewad, et meie oma auustatud nõuumeest, Kutrü Fromhold Lode Wiru maalt meie auustatud truu Otto Utsküll'aga Wigalast, Loodna mõisa ja selle karjamõisade pärast sõbralikult oleme ära lepitanud, nõnda kuidas siin järel seisab:

Auustatud Fromhold Lode on kuningliku Daani kirjadega näitnud, et Daani kuningas Kanut aastal ükskõik üheksakümmend kuus tema asuisale, rüütli Edward von Lode'le ja tema pärijatele truu teenistuste

eest, mis tema Gesti maal paganate vastu võideldes olla teinud, järeleisivad mõisad on annud, kui: Wöle, (Wolljell), Riiu (Ryde), Lehtse (Lechts), Kalwi (Pöddes), Püssi või Pürtse (Tsen), Kõhtla (Kochtel) ja Loodna (Ball), kelle pärast veel Tolli (Paritell) ja wist Libumäe (Libell) olnud *), — ja et ka kuningas Woldemar aastal üks tuhat kaks sada kakskümmend kaks neid mõisaid oma nõuumehe ja riütlile, Odwardi poja Hendrik Lode'le uueste kinnitanud ja annud. Ja kui kõik Lääne maa ühe lepingu läbi, kuninga Woldemari ja meie eelkäija, Lihula ja Saare maa piiskopi wahel, aastal üks tuhat kaks sada kolmkümmend kaheksa, nimetatud piiskopi kätte sai, siis on Lode järeltulijad ikka Loodna mõisa omanikuks jäänud, kunni Herman Lode'ni ehk üheteistkümmne põlweni. Kufru Hans Lode, Fromholdi isa, on Libumäe Tülen'ile ära müünud, ja tema wenna poeg Herman Lode on Loodna mõisa aastal üks tuhat wiis sada ja wiis, Wigala Otto Ütsküll'ale päriseks ära müünud, nimelt Loodna mõisa oma abradega, Wiiri ja Sitakoti tüla üheksa atra, Birgate tüla neli atra, Kersemäe neli atra, Roberta, Huugi, Keomäe, Wilkuta, Dreselli, Pusti, Keeni, Nigumulla ja Luude tülad ühte kokku kaksteistkümmet ja üks pool atra, kõige ühejalgetega (wabadikudega), kes sääl selle wakkuse pärast on, ja Lääne maal Kullamäe kihelkonnas seisawad. Et nüüd auustatud Fromhold Lode tõeks on teinud, et tema isaijad 1196 aastast saadik Loodna mõisa omanikud on olnud, siis on Otto Ütsküll auu ja truuduse juures tunnistanud, et kui tema iial Loodna mõisat peaks ära müüma, et siis Kufruse Fromhold Lode'l ja tema pärijatel esimene õigus on seda mõisat tagasi osta, kui

*) Peakswad eesnimetatud kohtade nimed tõeste juba aastal 1196 nõnda olema olnud, siis näis Gesti keel sel ajal palju selgem olema olnud, kui selleaegne Saksa keel nüüdse aja vastu.

nemad seba temale malkawad, mis teised paluwad. Selle asja tõendusel ja tunnistusel oleme meie Georg, eesnimetatud piiskopp, oma piisati selle kirja alla pannud, mis on antud ja kirjutatud Haapsalus, Teispäeval pärast Kristuse taewamineku päewa, wiieteistkümnema saea ja kahelümne kahelksamal aastal. (L. S.)

Suhataja.

Lehekülg.

Bäljarändajad	3
Priid Rootslased Gesti maal	51
Saare maa rüütliku hospitaali asutusest Kuresaares	69
Kõige wanem täädaw mõisniku sugukond Gesti maal	72

S i s u:

- Nr. 1. Liivimaa kuningas Magnus ja Wene Saar Joann Wasiljewitsh IV.
  - Nr. 2. Mõnda Isamaa wanust aegust.
  - Nr. 3. Rootslaste wäljarändamine Hiitomaalt aastal 1781, ja teiste Gestiimaal elawa Rootslaste loust.
  - Nr. 4. Sõda Wolmari linna al ja Rakwere linna õnnetu kadumine.
  - Nr. 5. Liivlaste würst Raupo, ja sõdimised tema päiwil.
  - Nr. 6. Gesti rahwa wanast usust, kombedest ja juttudest.
  - Nr. 7. Satala maa ja Wiliandi lossi ja linna aja loust.
  - Nr. 8. Nurmegunda maa ja Põltsama lossi ja linna aja loust.
  - Nr. 9. Järwe maa ja Paide lossi ja linna aja loust.
-